

Magda Heefffer
Walenhoek 37
2040 Zandvliet, België
Tel. 00 32 3 211 08 19
E-Mail: magda.heefffer@scarlet.be
Studentnummer: 838311994
Masterscriptie filosofie C98319

Utilitarianism.

The confrontation of Bentham and Mill.

Het utilitarisme.

De confrontatie tussen Bentham en Mill.

Open Universiteit Nederland
Faculteit Cultuurwetenschappen
prof. dr. G. Vanheeswijck, begeleider
drs. H. Simissen, examiner

Datum: 3 augustus 2008

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Bentham	6
2.1 De persoon	6
2.2 A Fragment on Government	8
2.3 An Introduction to the Principles of Morals and Legislation	16
2.3.1 Het utiliteitsprincipe	16
2.3.2 Principes strijdig met het utiliteitsprincipe	18
2.3.2.1 Het principe van ascetisme	18
2.3.2.2 Het principe van sympathie en antipathie	21
2.3.3 Burgerrechten, familiaal recht, gelijke rechten voor de vrouw	23
2.3.4 Ethiek, mensenrechten en de rechten van het dier	27
3. Mill	31
3.1 De persoon	31
3.2 Utilitarianism	32
3.3 Mill over Bentham	37
4. Commentatoren en bespiegelingen	45
4.1 De directe kritiek	45
4.1.1 Alexander Wedderburn	45
4.1.2 Wilfrid Harrison	46
4.1.3 Alan Ryan	49
4.1.4 Henk ten Have	53
4.2 Het hedendaagse debat	55
4.2.1 Nicholas Fearn, Cees Maris en Peter Venmans	55
4.2.2 J.J. von Schmid	60
4.2.3 Trudy van Asperen	65
4.2.4 J.J.C Smart en Bernard Williams	67
4.2.5 James Wood Bailey	72
5. Conclusie	77
Literatuurverwijzing	83

1. Inleiding

Het utilitarisme is ontstaan uit de Verlichting en werd in het negentiende-eeuwse Engeland met enthousiasme begroet. Tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw was het utilitarisme de toonaangevende vorm van ethiek in het Engelse taalgebied.¹ De ideeën van Jeremy Bentham (1748-1832) en John Stuart Mill (1806-1873) vonden navolging en werden toegepast op allerlei gebied.

Veranderingen op economisch, juridisch, sociaal en politiek vlak waren de bedoeling en werden ook gerealiseerd. Het utilitarisme is sinds Bentham en tot vandaag een van de invloedrijkste ethische theorieën die levendig wordt bediscussieerd. Dat is niet verwonderlijk, want het nuttigheidsdenken is diep geworteld in het denken, het handelen en de taal. Iedereen stelt zich wel eens de vraag wat het nut van iets is. Bij het nemen van beslissingen gaan we na wat nuttig is. Nutteloosheid zien we niet zitten. Deze manier van denken is echter ouder dan de ethische theorieën van Bentham en Mill. In het antieke Griekenland was nut verbonden aan het goede, het aangename of het streven naar geluk (Aristoteles, Epicurus).

Voor Bentham is plezier het enige dat op zichzelf goed is. De stand van zaken moet telkens afgewogen worden aan de hand van hoeveel plezier (of pijn) het voor de betrokkenen oplevert. Bentham meent dat wat mensen beweegt om hun plicht te doen, de motieven waarnaar zij handelen, te herleiden zijn tot het zoeken naar plezier en het vermijden van pijn. Bentham begint het eerste hoofdstuk van zijn werk *An introduction to the Principles of Morals and Legislation* met deze stelling: 'De natuur heeft de mensheid onder het bewind geplaatst van twee soevereine meesters, pijn en plezier. Enkel zij wijzen aan wat we *zouden moeten doen*, en beslissen wat we *moeten doen*. Aan de ene kant zijn de standaard voor goed en fout aan hun troon bevestigd, aan de andere kant de ketting van oorzaken en gevolgen. Zij besturen ons bij alles wat we doen, zeggen en denken: elke poging die we doen om

¹ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill' in : *Ethiek* (cursus OU, Heerlen 1992) 108

onze onderwerping aan hen van ons af te gooien, zal slechts dienen om dit aan te tonen en te bevestigen. Met woorden kan een mens beweren hun rijk af te zweren; maar in werkelijkheid zal hij er steeds aan onderworpen blijven. Het utiliteitsbeginsel erkent deze onderwerping, en neemt het als basis voor het systeem dat als doel heeft om de constructie van het geluk op te richten aan de hand van de rede en de wet. Systemen die trachten dit te betwijfelen handelen in loze klanken in plaats van verstand, in wispelturigheid in plaats van in redelijkheid, in duisternis in plaats van licht.² Bentham is zijn theorie begonnen vanuit juridisch oogpunt. Sinds Coornhert pleiten filosofen voor humanisering van het recht, een problematiek waar ongetwijfeld nog steeds veel werk aan is.

Het streven van het utilitarisme naar het grootst mogelijke geluk van het grootst mogelijk aantal mensen (the greatest happiness principle) bracht met zich mee dat sommigen dit hebben opgevat als een theorie op kwantitatieve grondslag. Zij richten zich op het getalsmatige aspect. Tevens zien zij er een voedingsbodem in voor egoïsme, persoonlijk gewin, commerciële belangen, materialisme, vriendjespolitiek, eigenbelang, uitbuiting enz. Anderen benadrukken een humaan utilitarisme. Het utilitarisme wordt bekritiseerd en verdedigd. Het gevolg van de kritiek is dat voor veel mensen het utilitarisme een negatieve klank heeft. Bij het begin van deze studie had ik dan ook de indruk dat het utilitarisme niet veel goeds teweeg heeft gebracht, gezien de heftige en aanhoudende kritiek op deze

² Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) 125. '1. Nature has placed mankind under the governance of two sovereign masters, *pain* and *pleasure*. It is for them alone to point out what we ought to do, as well as to determine what we shall do. On the one hand the standard of right and wrong, on the other the chain of causes and effects, are fastened to their throne. They govern us in all we do, in all we say, in all we think: every effort we can make to throw off our subjection, will serve but to demonstrate and confirm it. In words a man may pretend to abjure their empire: but in reality he will remain subject to it all the while. *The principle of utility* recognizes this subjection, and assumes it for the foundation of that system, the object of which is to rear the fabric of felicity by the hands of reason and of law. Systems which attempt to question it deal in sounds instead of sense, in caprice instead of reason, in darkness instead of light. But enough of metaphor and declamation: it is not by such means that moral science is to be improved.'

manier van denken. Net als anderen veroordeelde ik het mathematische voorbijgaan aan het individu en de totalitaire tendens van de macht van de meerderheid. Ik zag het utilitarisme als een uit de hand gelopen utopie, met een nefaste invloed op onze hedendaagse maatschappij.

Maar als een theorie zo aangevallen wordt en de persoon van Bentham belachelijk wordt gemaakt, roept dit toch de vraag op of dit soort reacties wel kloppen. Wat is het utilitarisme? Waarom wordt men er zo kwaad om? Wat houdt de kritiek in? Mag men de definitie: "zoveel mogelijk geluk van zoveel mogelijk mensen" wel als een optelsommetje benaderen? Is deze filosofie niet eerder een poging het leven van de mensen leefbaarder te maken? Gaat het er enkel om de materiële kant van het leven te verbeteren? Of is het doel ook de vrijheid van denken te bevorderen? Met het zoeken naar een antwoord op deze vragen, kunnen wij wellicht beter onze houding bepalen ten opzichte van dit nog steeds controversiële debat pro en contra het utilitarisme.

2. Bentham

2.1 De persoon

Jeremy Bentham (1748-1832) bleek als kind al buitengewoon intelligent en kritisch. Hij leerde Latijn op zijn derde jaar en op zijn twaalfde werd hij ingeschreven in Queen's College in Oxford. Hij maakte bezwaar, dat hij om toegelaten te worden tot deze universiteit, de 39 artikelen van de anglicaanse kerk moest onderschrijven. Hij was voorbestemd om net als zijn vader advocaat te worden. Zijn vader zag zelfs een toekomstige Lord Chancellor in hem.³ Maar in plaats van zich voor te bereiden op de juridische praktijk, besteedde hij zijn tijd aan het beschouwen van de gebreken van het bestaande rechtsstelsel en het gangbare juridische denken. Op zijn twintigste besloot hij wat zijn roeping was: hij zou de basis leveren voor een wetenschappelijke jurisprudentie⁴ en wetgeving. Het ongewoon lange en productieve werkleven van Bentham (van zijn 20e tot zijn 84^e schreef hij dagelijks tussen de 10 tot 20 pagina's manuscript) stond geheel in het teken van deze beslissing. De hoofdlijnen van een indrukwekkend programma zaten al in zijn hoofd voor de publicatie van *A Fragment on Government* in 1776. Hij was ook al begonnen met voorbereidingen voor een wetboek van strafrecht.⁵ In 1788 kwam hij met zijn project voor een modelgevangenis of 'Panopticon'.⁶

³ 'Jeremy Bentham', UCL <http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/info/jb.htm>

⁴ toegepast recht

⁵ Wilfrid Harrison ed., 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) ix-x

⁶ Bentham bedacht het principe van het panopticum (Latijn: alziend oog), of de koepelgevangenis, waar de cipiers vanuit het midden de gevangenen in de gaten konden houden zonder dat die hen zagen. Het doel van het ontwerp is de mogelijkheid tot constante observatie (of de suggestie daarvan) van alle gevangenen. De gevangenen op hun beurt weten dat zij geobserveerd kunnen worden, maar kunnen niet zien of dit ook daadwerkelijk gebeurt. De gedachte hierachter is dat zij hun gedrag zullen aanpassen, omdat alles wat zij doen gezien zou kunnen worden. In hun beleving zou een soort alomtegenwoordigheid van controle postvatten. Het principe van het panopticum is in Nederland toegepast in de koepelgevangenis van Breda, Arnhem en Haarlem. De Amerikaanse econoom, politiek filosoof en libertarist Murray Newton Rothbard (1926-1995) zette Bentham neer als de ideoloog van Big Brother. (Murray N. Rothbard, 'Jeremy Bentham: The Utilitarian as Big Brother' in: *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought, Volume II* (Cheltenham UK en Northampton MA, USA 1995))

De werken *A Fragment on Government* en *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* maken twee interesses van Bentham duidelijk. Het ging hem om praktische hervormingen en verhelderend denken over sociale verschijnselen. In eerste instantie ging het hem niet om psychologie of ethiek, noch om een politieke theorie, maar om de hervorming van de bestaande wetten door middel van een rechtswetenschap. Hij vertrok van zijn ervaring met de Engelse wet van zijn tijd, vanuit het standpunt van een praktische criticus.

Benthams zoektocht was die naar redelijke oplossingen voor sociale problemen van praktische aard. Hij had geen twijfels over de capaciteit van de rede om oplossingen aan te dragen. Dit kwam gedeeltelijk door de duidelijk zichtbare vooruitgang op allerlei gebieden van wetenschap en de schijnbaar naderende completering van geografische en etnografische kennis.⁷ De vooruitgang van de levensomstandigheden was duidelijk merkbaar in Benthams directe omgeving. Londen veranderde in een schone, ordelijke metropool met brede, goed verlichte straten. In 1748 was er één brug over de Thames; transport ging per koets of paard over veelal ongeplaveide wegen. In 1832 waren er acht bruggen en bestonden er spoorwegen. Bentham verheugde zich over de technologische en maatschappelijke verbeteringen. Zelf experimenteerde hij met allerlei technische apparaten en zag onmiddellijk toepassingsmogelijkheden voor recente ontdekkingen.⁸

De begrippen die Bentham gebruikt zijn beïnvloed door de studie van en de reflectie op eerdere theorieën. In zijn werk geeft Bentham deze invloeden ook aan. Hij was van kinds af vertrouwd met de ideeën van Locke, en hij had veel sympathie voor Hume en Voltaire. Meer specifiek had hij Barrington, Hartley, Beccaria, Montesquieu, Priestley

⁷ Wilfrid Harrison ed., 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) xviii

⁸ Henk ten Have, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986) 19

en Helvetius gelezen.⁹ Bentham zei dat Locke hem op het spoor van de methode had gezet, Hume had de hersenschim van het 'Original Contract'¹⁰ ontzenuwd en had enig inzicht gehad in de ware principes van moraal; Hartley had het 'associatie principe' onthuld: de samenhang tussen ideeën en taal en tussen ideeën en ideeën; Voltaire had hem aangetrokken vanwege zijn doorgaans sceptische houding ten opzichte van bestaande instituties, en Barrington vanwege zijn kritiek op de bestaande Engelse wet. Bovendien hadden Voltaire en Barrington, samen met Montesquieu, Beccaria en Helvetius, Bentham op het utiliteitsprincipe gebracht.¹¹ Bentham zegt later in zijn *Deontology*: 'Priestley was the first (unless it was Beccaria¹²) who taught my lips to pronounce this sacred truth – that the greatest happiness of the greatest number is the foundation of morals and legislation.'

2.2 A Fragment on Government

In het voorwoord van *A Fragment on Government* zet Bentham de motieven voor zijn onderneming uiteen. Uit paragraaf 1 blijkt meteen zijn enthousiasme voor de technologische vooruitgang en maatschappelijke verbeteringen die hij om zich heen zag. 'De tijd waarin we leven is een drukke tijd, waarin de kennis snel nadert tot vervolmaking. In het bijzonder in de natuurlijke wereld krioelt alles

⁹ Daines Barrington, *Observations on the more ancient Statutes from Magna Charta tot the Twenty-first of James I cap XXVII* (1766)

David Hartley, *Observations on Man, his Frame, his Duty and his Expectations* (1749)

Marquis de Beccaria, *Dei delitti e delle pene* (1764, in het Frans vertaald in 1766, in het Engels vertaald in 1767)

Charles Louis de Secondat, Baron de la Brède et de Montesquieu, *De l'Esprit des Lois* (1748)

Joseph Priestley, *An Essay on the First Principles of Government, and on the Nature of Political, Civil and Religious Liberty* (1768)

Claud Arian Helvetius, *De l'Esprit* (1758)

¹⁰ Een term gebruikt door Sir William Blackstone die vanwege zijn *Commentaries on the Laws of England* door Bentham wordt bekritiseerd in *A Fragment on Government*, Hoofdstuk 1, paragraaf 36, noot 1, p. 49-50. 'I was in hopes, however, till I observed the notice taken of it by our author, that this chimera had been effectually demolished by Mr. Hume in the third Volume of his *Treatise on Human Nature*.'

¹¹ Wilfrid Harrison ed., 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) xix-xx.

¹² Beccaria gebruikte de uitdrukking 'la massima felicità divisa nel maggior numero'.

van ontdekking en verbetering. De verste en meest duistere streken van de aarde zijn doorkruist en verkend, het alle leven onderhoudende en subtiele element van de lucht is recentelijk geanalyseerd en aan ons bekend gemaakt, dit zijn frappante bewijzen van deze aangename waarheid, zelfs al ontbraken alle andere bewijzen.'

In paragraaf 2 zet hij zijn stelling neer. 'Evenredig met *ontdekking* en *verbetering* in de natuurlijke wereld, is *hervorming* in de moraal. Maar er schijnt een algemene veronderstelling te leven dat er in de morele wereld niets meer te ontdekken valt. In ieder geval is dit aan de hand van empirische feiten niet grondig onderzocht en daarom zijn de gevolgen van het fundamentele axioma *it is the greatest happiness of the greatest number that is the measure of right and wrong* tot nog toe niet ontwikkeld'.

Zijn bedoeling maakt Bentham in paragraaf 3 duidelijk: 'Laat dit zijn zoals het is, als er ruimte is om *ontdekkingen* te doen in de *natuurlijke wereld* en daarover te publiceren, dan is er zeker niet minder ruimte om ontdekkingen te doen en *hervormingen* voor te stellen in de *morele wereld*. Als het een belangrijke en nuttige zaak voor ons is om bekend te raken met *verre* landen, dan is het voor ons niet minder van belang noch van minder nut om steeds beter bekend te raken met de voornaamste middelen om gelukkig te leven in ons *eigen* land. Als het voor ons belangrijk en nuttig is om de principes te kennen van het element dat we inademen, dan is het zeker niet veel minder van belang, noch veel minder nuttig om de principes te begrijpen waardoor we het in veiligheid inademen en om te streven naar de verbetering van die *wetten*'.¹³

¹³ Jeremy Bentham, *A Fragment on Government* (Oxford 1948) 3. '1. The age we live in is a busy age; in which knowledge is rapidly advancing towards perfection. In the natural world, in particular, every thing teems with discovery and with improvement. The most distant and recondite regions of the earth traversed and explored – the all-vivifying and subtle element of the air so recently analyzed and made known to us, - are striking evidences, were all others wanting, of this pleasing truth.

2. Correspondent to *discovery* and *improvement* in the natural world is *reformation* in the moral; if that which seems a common notion be, indeed, a true one, that in the moral world there no longer remains any matter for *discovery*. Perhaps, however, this may not be the case: perhaps among such observations as would be best calculated to serve as grounds for reformation, are some which, being

De technische en industriële ontwikkelingen leidden echter ook tot problemen. Traditionele samenlevingsvormen, zoals gezin, dorpsgemeenschap, parochie, brokkelden af. Manieren van leven die generaties lang vrijwel ongewijzigd hadden bestaan, boden geen houvast en zekerheid meer. Vooral in een miljoenenstad als Londen was dat zichtbaar: grote sociale mobiliteit, bevolkingstoename, werkloosheid en analfabetisme met daarbij eenzaamheid, armoede, misdadigheid en ziekten. De snelle vooruitgang verstoorde de sociale cohesie. Er was steeds minder dat individuen in een moderne samenleving kon samenbinden.

De discrepantie tussen de technisch-industriële vooruitgang en het verlies van samenbindende elementen in de maatschappij kon niet worden opgeheven door vast te houden aan traditionele juridische en morele regels. Daardoor werden de problemen alleen maar verergerd, want zo bleven de relaties tussen mensen onderworpen aan regels, die statisch waren, niet aangepast aan de veranderende omstandigheden waarin mensen op dat moment leefden. Daardoor juist hadden die regels voor velen een groot deel van hun zeggingskracht verloren, en waren ze, volgens Bentham, zelfs geworden tot belangrijke obstakels voor verdere vooruitgang. Vooral degenen die macht en invloed bezitten, blijven zich bedienen van deze morele en juridische regels, die alleen aan het verleden en de traditie hun legitimiteit ontleen. De samenleving wordt zodoende op een archaische wijze bestuurd. Dit leidt tot chronische onzekerheid en tot conflicten; en dit kan er weer

observations of matters of fact hitherto either incompletely noticed, or not at all would, when produced, appear capable of bearing the name of discoveries: with so little method and precision have the consequences of this fundamental axiom, *it is the greatest happiness of the greatest number that is the measure of right and wrong*, been as yet developed.

3. Be this as it may, if there be room for making, and if there be use in publishing, *discoveries* in the *natural* world, surely there is not much less room for making, nor much less use in proposing, *reformation* in the *moral*. If it be a matter of importance and of use to us to be made acquainted with *distant* countries, surely it is not a matter of much less importance, nor of much less use to us, to be made better and better acquainted with the chief means of living happily *in our own*. If it be of importance and of use to us to know the principles of the element we breathe, surely it is not of much less importance nor of much less use to comprehend the principles, and endeavour at the improvement of those *laws*, by which alone we breathe it in security.'

toe leiden dat uiteindelijk het voortbestaan van de samenleving zelf, als geordend en vreedzaam met elkaar bestaan van individuen, in gevaar komt.

De vragen die Bentham zich stelde waren dan ook: hoe kan het harmonieus samenleven van individuen in een moderne maatschappij geregeld worden? Is er een grondslag te vinden voor regels die enerzijds recht doen aan de snel veranderende leefomstandigheden en de immense technische en wetenschappelijke vooruitgang, en anderzijds op rationele wijze richting kunnen geven aan individuen zowel in hun persoonlijk leven als in hun samenleven met anderen? Waarom is er geen Newton, Locke, Priestley of Hume geweest die de paden op het terrein van ethiek en wetgeving heeft verlicht? Waarom is sinds de dagen van Bacon de idee verloren gegaan dat een rationeel, wetenschappelijk systeem van wetgeving mogelijk is? De natuurwetenschappen maken vorderingen doordat ze alleen zintuiglijke ervaring als bron van kennis nemen en deze empirische kennis op methodische wijze trachten te verwerven, te ordenen en te gebruiken. We zullen falen in onze pogingen om de condition humaine te verbeteren, zolang we in kwesties van recht, politiek en ethiek niet dezelfde methode hanteren voor het verwerven en toepassen van kennis. Bentham ziet zijn taak vooral in het toepassen van de succesvolle methode van de natuurwetenschappen op de menswetenschappen.¹⁴

Als model bij de hervormingen van het recht en de wetgeving verwijst Bentham voortdurend naar de geneeskunde. Het werk van de wetgever kan vergeleken worden met dat van de arts. De laatste houdt zich vooral bezig met het wegnemen, of trachten weg te nemen van een kwaad; hij doet goed op het individuele vlak. Ook de wetgever houdt zich ermee bezig kwaad uit te sluiten; hij doet goed op het nationale vlak. De arts helpt mensen een voor een, de wetgever helpt

¹⁴ Henk ten Have, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986) 19-21

miljoenen tegelijk. Wetgeving is eigenlijk geneeskunde gepraktiseerd op grote schaal.¹⁵

Een van de voornaamste redenen, waarom Bentham analogieën trekt tussen geneeskunde en wetgeving is, dat de geneeskunde als een van de wetenschappen van de mens, er naar zijn idee het beste in slaagt de methoden van de natuurwetenschappen toe te passen; daardoor kan ze als voorbeeld dienen voor andere wetenschappen van de mens. Al eerder had ook Francis Bacon bij het beantwoorden van de vraag wat voor soort wetenschappen ethiek en politiek zijn, naar de geneeskunde gekeken. Zowel geneeskunde als ethiek, politiek en wetgeving zijn inherent praktische disciplines. De methodologie van de geneeskunde is die van de (natuur)wetenschap: ervaring, observatie en experiment – dit zijn de grondslagen van elk goed onderlegd medisch handelen. Dezelfde uitgangspunten moeten gelden voor het handelen van de wetgever. De methodologie die Bacon zo schitterend voor de natuurwetenschappen heeft ontwikkeld, is volgens Bentham toepasbaar op ieder ervaringsgebied. Ook de ethiek kan op basis van de empirie worden opgebouwd.¹⁶

Net als de geneeskunde in die tijd een begin maakte met het systematisch beschrijven en classificeren van ziekten, naar analogie met de indeling van het plantenrijk (met de systemen van Linnaeus, Cullen, Pinel en Boissier de Sauvages), zet Bentham een gedetailleerde beschrijving op van de misdaden van de mens en de benamingen die er al dan niet voor deze vergrijpen bestaan in de rechtspraak. Hij doet dit aan de hand van de wetten van de natuur en de macht der gewoonte.¹⁷ Zijn systeem heeft het voordeel om op deze manier de rechters een rationele maatstaf aan te reiken voor het bepalen van de

¹⁵ Henk ten Have, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986) 23

¹⁶ Henk ten Have, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986) 24-25

¹⁷ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 399 'It was necessary that it should have two purposes in view: the one, to exhibit, upon a scale more or less minute, a systematical enumeration of the several possible modifications of delinquency, denominated or undenominated; the other, to find places in the list for such names of offences as were in current use: for the first purpose, nature was to set the law; for the other, custom.'

strafmaat. Hiermee kan men willekeur zoveel mogelijk elimineren. Al blijft straf een kwaad, toetsing aan utilitaire principes zal volgens Bentham tot meer rechtvaardigheid, dus meer geluk, leiden.

Aanvankelijk beschouwde Bentham zichzelf als een humanitair hervormer, zeker niet als een radicaal. Hij leefde in de veronderstelling dat machthebbers slechts wilden weten wat goed was, om er gebruik van te kunnen maken. Hij nam zonder meer aan dat een wetgever iemand is die zijn eigen grootste geluk vindt in het bevorderen van het geluk van degenen voor wie hij wetten maakt. Later schreef hij dat hij nooit had gedacht dat machthebbers tegen hervormingen zouden zijn.

Na het debacle van zijn 'Panopticon', waarvan de plannen voor de bouw ervan na lang talmen (van 1788 tot 1811) uiteindelijk werden afgewezen, kwam hij tot het inzicht dat wetgevers, politici, machthebbers even egoïstisch zijn als iedereen en zich nauwelijks bekommeren om het algemeen belang. Ook op dit niveau moeten er dus garanties bestaan dat rationeel gehandeld wordt. Dit kan volgens Bentham alleen door democratische controle. Alleen doordat wetgevers onder voortdurende observatie staan van alle leden van hun gemeenschap, zullen ze zelf steeds het grootste geluk van het grootste aantal voor ogen houden. De belangen van de machthebbers zullen kunstmatig in overeenstemming gebracht moeten worden met de belangen van hun onderdanen. Alleen wanneer de machthebbers zich realiseren dat hun machtspositie volledig en voortdurend afhankelijk is van diegenen over wie ze macht uitoefenen, zullen ze het geluk van het grootste aantal prioriteit verlenen.

Een systeem van representatieve democratie fungeert als een "omgekeerd panopticum". De machthebber zelf wordt gecontroleerd door degenen over wie hij macht uitoefent: "Het oog van het publiek maakt de staatsman deugdzaam".¹⁸ Pas na zijn kennismaking in 1808 met de Schotse politiek filosoof James Mill, werd Bentham bekend als een radicaal. Deze nieuwe opstelling betekende echter geen

¹⁸ Henk ten Have, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986) 146-147

fundamentele wijziging van Bentham's centrale ideeën en doelstellingen.¹⁹

In zijn *A Fragment on Government* laat Bentham zich buitengewoon kritisch uit over een boek van zijn leraar William Blackstone: *Commentaries on the Laws of England*. Blackstone was in die tijd een autoriteit. Bentham vond het daarom des te erger dat Blackstone, met al zijn geleerdheid en elegantie van taalgebruik, niet anders deed dan dezelfde inconsistente medley van clichés herhalen waaruit het toenmalige juridische denken bestond. Het was voor Bentham duidelijk wat de invloed van zulke populaire ideeën zou zijn, als daar geen kritiek op kwam: het zou de vooroordelen bevestigen die hij weg wilde nemen en het zou een barrière opwerpen tegen de hervormingen die hij tot stand wilde brengen.

Het doel van *A Fragment on Government* is dan ook in hoofdzaak om deze ideeën te ontzenuwen; maar het werk is ook bedoeld om de noodzaak aan te tonen van ideeën die ervoor in de plaats zouden moeten komen. Bentham geeft toe dat de doelstellingen van zijn essay in hoofdzaak negatief zijn, eerder om omver te werpen dan om op te bouwen, maar hij meent dat dit de lezers kan helpen om zelf kritisch na te denken.²⁰ Of wat Kant het eerste beginsel van de Verlichting noemde: 'Denk zelf'.

De kritiek die Bentham op Blackstone heeft, verwoordt hij met logische argumentatie. Paragraaf voor paragraaf ontleedt en weerlegt hij. En hij laat constant het belachelijke van de formuleringen van Blackstone zien. Een voorbeeld dat Bentham geeft: 'De auteur (Blackstone) wil de lezers ervan overtuigen dat een handelaar die een kraam op de markt heeft een dwaas is. Als hij daar bestolen wordt, kan hij geen beroep doen op bescherming door de wet. Voor inbraak

¹⁹ Wilfrid Harrison ed., 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) xi-xii

²⁰ Jeremy Bentham, *A Fragment on Government* (Oxford 1948) Preface, par. 70, p. 29. 'The chief employment of this Essay has necessarily been *to overthrow*. In the little, therefore, which has been done by it in the way of *setting up* my view has been not so much to think for the Reader, as to put him upon thinking for himself. This I flatter myself with having done on several interesting topics; and this is all that at present I propose.'

moet er effectief sprake van braak zijn. Als die er niet is, zal de wet niet toestaan dat er met haar wordt gespot'.²¹ Bentham was met zijn kritiek op zulke wetten en de verdedigers ervan zijn tijd wel ver vooruit. Als je er vandaag een verzekeringspolis op naslaat, dan zie je dat je niet verzekerd bent als er ingebroken wordt en er geen sporen van braak gevonden worden.

Het ergste aan het werk van Blackstone, dat door velen als een standaardwerk wordt gezien, is volgens Bentham niet dat het onjuistheden bevat. Dan zou zijn taak eenvoudig zijn geweest. Maar dat het betekenisloos is. Daarom moet hij - zin voor zin - de onzin ervan laten zien. Bentham wil de student, die vol bewondering is voor een autoriteit als Blackstone, leren om zich niet te laten misleiden door de zogenaamde onfeilbaarheid van een grote naam, maar meer zelfvertrouwen te hebben en mondigheid bij de beoordeling ervan. Het niet begrijpen van een uiteenzetting kan zowel aan de auteur als aan de lezer liggen. Het is belangrijk een onderscheid te kunnen maken tussen schitterende taal en zinvolle inhoud.²² Het enige juiste middel

²¹ Jeremy Bentham, *A Fragment on Government* (Oxford 1948) Preface p. 15 Par. 34. It is not here, for example, he would persuade us, that a trader who occupies a booth at a fair is a *fool* for his pains; and on that account no fit object of the Law's protection. 'Burglary', says our Author, 'cannot be committed in a tent or a booth erected in a market fair; though the owner may lodge therein: *for* the Law regards thus highly nothing but permanent edifices; a house, or church; the wall or gate of a town; and it is the *folly* of the owner to lodge in so fragile a tenement.' To save himself from this charge of folly, it is not altogether clear which of two things the trader ought to do: quit his business and not go to the fair at all: or leave his goods without any body to take care of them. Par. 36. It is not here, that after telling us, in express terms, there must be an 'actual breaking' to make burglary, he tells us, in the same breath, and in terms equally express, where burglary may be *without* actual breaking; and this *because* 'the Law will not suffer itself to be trifled with'. His words are, 'There must be an actual breaking, not a mere Legal *clausum fregit* (by leaping over invisible ideal boundaries, which may constitute a civil trespass) but a *substantial* and *forcible irruption*.'

²² Jeremy Bentham, *A Fragment on Government* (Oxford 1948) 111-112. '*Necessity and use of these verbal criticisms*. 13. [...] Had the doctrine been but *false*, the task of exposing it would have been comparatively an easy one: but it was what is worse, *unmeaning*; and thence it came to require all these pains which I have been here bestowing on it: to what profit let the reader judge. [...] In this view - To do something to instruct, but more to undeceive, the timid and admiring student: - to excite him to place more confidence in his own strength, and less in the infallibility of great names: - to help him to emancipate his judgment from the shackles of authority; - to let him see that the not understanding a discourse may as well be the writer's fault as the reader's: - to teach him to distinguish between showy language and sound sense: - to warn him not to pay himself with words: - to shew him that what may

om een onderscheid te kunnen maken tussen wat goed en fout is, acht Bentham de toetsing aan de principes van utiliteit. Ieder mens kent de betekenis van pijn en plezier. Voor een goed begrip van deze woorden heeft hij geen advocaat nodig.²³

2.3 An Introduction to the Principles of Morals and Legislation

2.3.1 Het utiliteitsprincipe

In *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* zet Bentham het voor hem enige juiste principe uiteen: dat van 'utility'. Ik zal hier de principes van Bentham tamelijk uitgebreid behandelen, omdat ze een essentieel onderdeel vormen van het debat. Onder de in mijn inleiding vermelde paragraaf 1 voegt Bentham in juli 1822 de notitie toe, dat hij de naam *principe van utiliteit* heeft vervangen door het *principe van het grootste geluk*. Dit omdat het woord *utiliteit* niet zo duidelijk naar de ideeën van *plezier en pijn* verwijst als het woord *geluk* dat doet. Evenmin leidt het woord *utiliteit* de aandacht naar het *aantal* van de belangen die erbij betrokken zijn, de formulering 'het grootste geluk', doet dit wel.²⁴ Hieronder volgen de paragrafen 2, 3, 4, 5 en 6.

tickle the ear, or dazzle the imagination, will not always inform the judgment: - to shew him what it is our Author can do, and has done: and what it is he has not done, and cannot do: - to dispose him rather to fast on ignorance than feed himself with error: to let him see that with regard to an expositor of the law, our Author is not *he that should come*, but that we may be still *looking for another*. - 'Who then,' says my objector, 'shall be that other? Yourself?' - No verily. My mission is at an end, when I have *prepared the way before him*.'

²³ Jeremy Bentham, *A Fragment on Government* (Oxford 1948) 26. '62. Nor in this is there any thing that need surprise us. The consequences of any Law, or of any act which is made the object of a Law, the only consequences that men are at all interested in, what are they but *pain* and *pleasure*? By some such words then as *pain* and *pleasure*, they may be expressed: and *pain* and *pleasure* at least, are words which a man has no need, we may hope, to go to a Lawyer to know the meaning of.'

²⁴ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 125 'Note by the author, July 1822. To this denomination has of late been added, or substituted, the *greatest happiness* or *greatest felicity* principle: this for shortness, instead of saying at length *that principle* which states the greatest happiness of all those whose interest is in question, as being the right and proper, and only right and proper and universally desirable, end of human action: of human action in every situation, and in particular in that of a functionary or set of functionaries exercising the powers of Government. The word *utility* does not so clearly point to the ideas of *pleasure* and *pain* as the words *happiness* and *felicity* do: nor does it lead us to the consideration of the *number*, of the interests affected; to the *number*, as being the circumstance, which contributes, in the largest proportion, to the formation of the

2. Met utiliteitsbeginsel wordt dat principe bedoeld dat om het even welke handeling goedkeurt of afkeurt naargelang ze ertoe neigt het geluk van de belanghebbende partij te vermeerderen of te verminderen; of, wat hetzelfde is met andere woorden, dat geluk te bevorderen of tegen te gaan. Ik zeg om het even welke handeling; en daarom niet enkel elke handeling van een privépersoon, maar van elke overheidsmaatregel.

3. Met utiliteit wordt die eigenschap bedoeld, in om het even welk object, die ernaar streeft om voordeel, nut, plezier, goed of geluk voort te brengen, (wat allemaal op hetzelfde neerkomt) of (wat ook op hetzelfde neerkomt) om ellende, pijn, kwaad of ongeluk te voorkomen voor de partij wier belang dit aangaat. Als die partij de gemeenschap in het algemeen is, dan het geluk van de gemeenschap, als het een afzonderlijk individu is, dan het geluk van dat individu.

4. Het belang van de gemeenschap is een van de meest algemene uitdrukkingen die kan voorkomen in de fraseologie van de zeden: geen wonder dat de betekenis ervan vaak zoek is. Als het een betekenis heeft, dan is het deze. De gemeenschap is een fictief *lichaam*, samengesteld uit de individuele personen die beschouwd worden als vertegenwoordiging alsof het *leden* zijn. Het belang van de gemeenschap is dan, wat? De som van de belangen van de verschillende leden die de gemeenschap vormen.

5. Het is nutteloos om over het belang van de gemeenschap te spreken, als men niet goed op de hoogte is wat het belang van het individu is. Iets bevordert het belang of is in het belang van een individu, als het zich erop richt om bij te dragen aan het totaal van zijn genoegens, of, wat op hetzelfde neerkomt, om het totaal van zijn pijn te verminderen.

standard here in question; the *standard of right and wrong*, by which alone the propriety of human conduct, in every situation, can with propriety be tried. This want of a sufficiently manifest connexion between the ideas of *happiness* and *pleasure* on the one hand, and the idea of utility on the other, I have every now and then found operating, and with too much efficiency, as a bar to the acceptance, that might otherwise have been given, to this principle'.

6. Een handeling mag conform aan het principe van utiliteit genoemd worden, (ten opzichte van de gemeenschap in het algemeen) als de tendens die ze heeft om het geluk van de gemeenschap te verhogen groter is dan die het vermindert.²⁵

2.3.2 Principes strijdig met het utiliteitsprincipe

In hoofdstuk 2 van de *Principles* stelt Bentham dat alle principes die verschillen van het utiliteitsprincipe fout zijn. Op welke manier zijn ze fout? Dit kan op twee manieren, door er constant tegengesteld aan te zijn, zoals het principe van ascetisme, of door er nu eens wel en dan weer niet tegen te zijn, naargelang het uitkomt, zoals het principe van sympathie of antipathie.

2.3.2.1 Het principe van ascetisme

Met het principe van ascetisme bedoelt Bentham het principe dat, net als het utiliteitsprincipe een daad goedkeurt of afkeurt, naargelang de tendens die het heeft om het geluk van de betreffende partij te verhogen of te verminderen, maar dan op de omgekeerde manier: het

²⁵ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 126-127 'Principle of utility, what. 2. The principle of utility is the foundation of the present work: it will be proper therefore at the outset to give an explicit and determinate account of what is meant by it. By the principle of utility is meant that principle which approves or disapproves of every action whatsoever, according to the tendency which it appears to have to augment or diminish the happiness of the party whose interest is in question: or, what is the same thing in other words, to promote or to oppose that happiness. I say of every action whatsoever; and therefore not only of every action of a private individual, but of every measure of government. *Utility what.* 3. By utility is meant that property in any object, whereby it tends to produce benefit, advantage, pleasure, good, or happiness, (all this in the present case comes to the same thing) or (what comes again to the same thing) to prevent the happening of mischief, pain, evil, or unhappiness to the party whose interest is considered: if that party be the community in general, then the happiness of the community: if a particular individual, then the happiness of that individual. *Interest of the community, what.* 4. The interest of the community is one of the most general expressions that can occur in the phraseology of morals: no wonder that the meaning of it is often lost. When it has a meaning, it is this. The community is a fictitious *body*, composed of the individual persons who are considered as constituting as it were its *members*. The interest of the community then is, what? – the sum of the interests of the several members who compose it. 5. It is in vain to talk of the interests of the community, without understanding what is the interest of the individual. A thing is said to promote the interest, or to be *for* the interest, of an individual, when it tends to add to the sum total of his pleasures: or, what comes to the same thing, to diminish the sum total of his pains.'

goedkeuren van daden als die het geluk verminderen en het afkeuren als ze het geluk willen bevorderen.²⁶

Dit principe heeft in sommige gevallen een filosofische oorsprong, in andere gevallen een religieuze. Er zijn twee categorieën van mensen van zeer verschillende aard, die het principe van ascetisme omarmd hebben, de ene een stel moralisten, de andere een stel religieuze fanatici. Verschillend zijn ook de motieven die dit principe onder de aandacht hebben gebracht van deze verschillende partijen. Hoop, dat wil zeggen het vooruitzicht van plezier, lijkt de eerste groep te hebben geïnspireerd. Hoop, het voedsel van de filosofische trots. De hoop van mensen op eer en reputatie. Angst, dat is het vooruitzicht op pijn, was de inspiratie voor de tweede groep. Angst is het kroost van bijgelovige fantasie. De angst voor toekomstige straf van een humeurige en wraakzuchtige godheid. Bentham noemt deze angst die voor de onzichtbare toekomst. Angst is sterker dan hoop.

Deze omstandigheden karakteriseren de twee verschillende partijen van de aanhangers van het principe van ascetisme. De partijen en de motieven zijn verschillend, het principe is gelijk. Het is door de religieuze groep verder doorgevoerd dan door de filosofische: ze hebben consequenter gehandeld maar onverstandiger. De filosofische groep is nauwelijks verder gegaan dan het afkeuren van plezier; de religieuze groep is regelmatig zo ver gegaan er een verdienste en plicht van te maken om te streven naar pijn.²⁷ De

²⁶ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 132. 'Principle of asceticism, what. 3. By the principle of asceticism I mean that principle, which, like the principle of utility, approves or disapproves of any action, according to the tendency which it appears to have to augment or diminish the happiness of the party whose interest is in question; but in an inverse manner: approving of actions in as far as they tend to diminish his happiness; disapproving of them in as far as they tend to augment it.'

²⁷ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 133. 'This principle has had in some a philosophical, in others a religious origin. 5. There are two classes of men of very different complexions, by whom the principle of asceticism appears to have been embraced; the one a set of moralists, the other a set of religionists. Different accordingly have been the motives which appear to have recommended it to the notice of these different parties. Hope, that is the prospect of pleasure, seems to have animated the former: hope, the aliment of philosophic pride: the hope of honour and reputation at the hands of men. Fear, that is the prospect of pain, the latter: fear the offspring of superstitious fancy: the fear of future

filosofische tak heeft het meest invloed op hoger opgeleide mensen, de religieuze tak op de gewone man.

Uit deze twee bronnen zijn doctrines voortgevloeid die de opvattingen van het grootste deel van de mensheid van dit principe hebben doordrongen; sommige door de filosofische kant, sommige door de religieuze, soms door beide. Het is deze overeenkomst, die een soort verbond heeft gesmeed tussen partijen van een anders zo verschillende aard, en die hen heeft bewogen om zich bij verschillende gelegenheden te verenigen tegen de gemeenschappelijke vijand, de aanhanger van het utiliteitsprincipe, die ze samen brandmerken met de naam Epicurist.²⁸

Het principe van utiliteit kan consequent worden toegepast. Des te consequenter het wordt toegepast, des te beter is het voor de mensheid. Het principe van ascetisme kan nooit consequent worden gevolgd door enig levend wezen. Laat slechts een tiende van de bewoners van deze aarde het consequent navolgen, en binnen de tijdspanne van een dag zullen ze het leven tot een hel hebben gemaakt.²⁹

punishments at the hands of a splenetic and revengeful Deity. I say in this case fear: for the invisible future, fear is more powerful than hope. These circumstances characterize the two different parties among the partizans of the principle of asceticism; the parties and their motives different, the principle the same. It has been carried farther by the religious party than by the philosophical. 6. The religious party, however, appear to have carried it farther than the philosophical: they have acted more consistently and less wisely. The philosophical party have scarcely gone farther than to reprobate pleasure: the religious party have frequently gone so far as to make it a matter of merit and of duty to court pain.'

²⁸ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 134. 'The philosophical branch of it has had most influence among persons of education, the religious among the vulgar. 7. From these two sources have flowed the doctrines from which the sentiments of the bulk of mankind have all along received a tincture of this principle; some from the philosophical, some from the religious, some from both. [...] It was this conformity that made a kind of alliance between parties of a complexion otherwise so dissimilar: and disposed them to unite upon various occasions against the common enemy, the partisan of the principle of utility, whom they joined in branding with the odious name of Epicurean.'

²⁹ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 136. '10. The principle of utility is capable of being consistently pursued; and it is but tautology to say, that the more consistently it is pursued, the better it must be for humankind. The principle of asceticism never was, nor ever can be, consistently pursued by any living creature. Let but one tenth part of the inhabitants of this earth pursue it consistently, and in a day's time they will have turned it into a hell.'

2.3.2.2 Het principe van sympathie en antipathie

Van de principes die strijdig zijn met het utiliteitsprincipe, schijnt het principe van sympathie en antipathie in Benthams tijd het meest invloed te hebben in overheidszaken. Met dit principe bedoelt Bentham het principe dat sommige handelingen goedkeurt of afkeurt, niet op grond van de tendens om het geluk van de betrokken partij te vermeerderen of te verminderen, maar hoofdzakelijk omdat iemand zich bekwaam acht om deze handelingen goed te keuren of af te keuren. Waarbij degene stelt dat goedkeuring of afkeuring voldoende grond op zichzelf is, en geen noodzaak ziet om te zoeken naar enige externe basis.³⁰ Bentham noemt dit principe later (1789) het principe van wispelturigheid.³¹

Een aanhanger van dit principe zal beweren dat om te beoordelen of een handeling afgekeurd moet worden, men slechts zijn eigen gevoelens hoeft na te gaan. Een neiging die je bij jezelf te veroordelen vindt, die is fout om dezelfde reden. Om dezelfde reden is ze ook strafbaar. En in dezelfde mate is ze strafbaar: als je veel haat, straf veel, als je weinig haat, straf weinig. Straf naargelang je haat. Als je niet haat, straf dan niet.³²

³⁰ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 136-139 '11. Among principles adverse to that of utility, that which at this day seems to have most influence in matters of government, is what may be called the principle of sympathy and antipathy. By the principle of sympathy and antipathy, I mean that principle which approves or disapproves of certain actions, not on account of their tending to diminish the happiness of the party whose interest is in question, but merely because a man finds himself disposed to approve or disapprove of them: holding up that approbation or disapprobation as a sufficient reason for itself, and disclaiming the necessity of looking out for any extrinsic ground.

³¹ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 136. 'It ought rather to have been styled, more extensively, the principle of *caprice*.'

³² Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 140. '13. In looking over the catalogue of human actions (says a partizan of this principle) in order to determine which of them are to be marked with the seal of disapprobation, you need but take counsel of your own feelings: whatever you find in yourself a propensity to condemn, is wrong for that very reason. For the same reason it is also meet for punishment: in what proportion it is adverse to utility, or whether it be adverse to utility at all, is a matter that makes no difference. In that same *proportion* also it is meet for punishment: if you hate much, punish much: if you hate little, punish little: punish as you hate. If you hate not at all, punish not at all: the fine feelings of the soul are not to be overborne and tyrannized by the harsh and rugged dictates of political utility.'

De verschillende systemen die gevormd werden betreffende de standaard van juist en fout, kunnen allemaal teruggebracht worden tot het principe van sympathie en antipathie. Eén interpretatie kan voor allemaal dienen. Ze bestaan allemaal uit veel vindingrijkheid om de verplichting te vermijden om op enige externe standaard een beroep te moeten doen, en om de lezer over te halen om het gevoel of de mening van de auteur te accepteren als een reden op zich. De frasen verschillen, maar het principe is hetzelfde. De ene noemt het moraal, de ander gezond verstand, weer een ander heeft het over een goed begrip van de zaken, of over de rechtsregels, of de natuurwetten, het natuurlijk recht, de goede orde en dergelijke.³³

Het principe van sympathie of antipathie is geneigd om te ver te gaan in strengheid. Het is voor de toepassing van straf in gevallen die geen straf verdienen. In gevallen die wel enige straf verdienen, is het voor het toepassen van meer straf dan ze verdienen. Er is geen gebeurtenis te bedenken, al is ze nog zo alledaags, en zo ver van kwaad verwijderd, waar dit principe geen grond voor straf in ziet. Elk verschil in smaak, elk verschil van mening, komt in aanmerking. Ieder wordt in de ogen van de ander een vijand, en, als de wetten het toestaan, een crimineel.³⁴

Antipathie kan nooit een juiste basis zijn om te handelen. Antipathie of ressentiment moet altijd gereguleerd worden om te

³³ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 140. '14. The various systems that have been formed concerning the standard of right and wrong, may all be reduced to the principle of sympathy and antipathy. One account may serve for all of them. They consist all of them in so many contrivances for avoiding the obligation of appealing to any external standard, and for prevailing upon the reader to accept of the author's sentiment or opinion as a reason for itself. The phrases different, but the principle the same.'

³⁴ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 143. '16. The principle of sympathy and antipathy is most apt to err on the side of severity. It is for applying punishment in many cases which deserve none: in many cases which deserve some, it is for applying more than they deserve. There is no incident imaginable, be it ever so trivial, and so remote from mischief, from which this principle may not extract a ground of punishment. Any difference in taste: any difference in opinion: upon one subject as well as upon another. No disagreement so trifling which perseverance and altercation will not render serious. Each becomes in the other's eyes an enemy, and, if laws permit, a criminal'.

vermijden dat het kwaad doet. En het wordt altijd gereguleerd door het principe van utiliteit.

Het kwalijke van deze manieren van denken, die tegen het utilitaire principe ingaan, is dat ze dienen als dekmantel, excuus en voedsel voor despotisme. Al is het misschien geen despotisme in de praktijk, in potentie is het dat in ieder geval wel. Als de gelegenheid zich voordoet zal dit despotisme zich ontwikkelen en zijn ware aard tonen. Een mens wordt dan een kwelling voor zichzelf of voor zijn medemensen. Hij zal zich tegen iedereen keren die van hem verschilt, of die niet denkt zoals hij.³⁵

2.3.3 Burgerrechten, familiaal recht, gelijke rechten voor de vrouw

Het voorlaatste hoofdstuk van *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* is gewijd aan de indeling van overtredingen en misdrijven. Zo besteedt Bentham bijvoorbeeld aandacht aan inbreuken tegen huishoudelijke rechten en burgerrechten. Hij noemt dit inbreuken tegen omstandigheden. Iemand's omstandigheden of levenssituatie worden gevormd door de wettelijke relatie ten opzichte van de mensen in zijn omgeving. Die relatie bestaat uit plichten, die, als ze aan de ene kant worden opgelegd, aanleiding geven tot rechten of machten aan de andere kant. Deze relaties kunnen haast oneindig divers zijn. Een hulpmiddel voor de omschrijving van deze variaties is wellicht de precisering van het gebied waarin ze zich voordoen. In

³⁵ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 142. 'The mischief common to all these ways of thinking and arguing (which, in truth, as we have seen, are but one and the same method, couched in different forms of words) is their serving as a cloke and pretence, and alimnt, to despotism: if not a despotism in practice, a despotism however in disposition: which is but too apt, when pretence and power offer, to show itself in purest kind, a man becomes a torment either to himself or his fellow-creatures. If he be of the melancholy cast, he sits in silent grief, bewailing their blindness and depravity if of the irascible, he declaims with fury and virulence against all who differ from him; blowing up the coals of fanaticism, and branding with the charge of corruption and insincerity, every man who does not think, or profess to think, as he does. If such a man happens to posses the advantages of style, his book may do a considerable deal of mischief before the nothingness of it is understood.'

eerste instantie moeten ze zich voordoen binnen de cirkel van een familie, of op de tweede plaats in een ruimer verband. De omstandigheden die gevormd worden door de eerste soort relaties kunnen huishoudelijk worden genoemd, de tweede burgerlijk.³⁶ Onder huishoudelijke relaties vallen bijvoorbeeld huwelijksrelaties, relaties van ouders tot kinderen en omgekeerd. Deze huishoudelijke omstandigheden worden gevormd op natuurlijke grondslag, maar vallen ook onder wettelijke regels. Als er zich onoverkomelijk conflicten voordoen, kan de rechter er zich mee bemoeien.

Bentham bekijkt de omgeving waarin hij leeft kritisch, praktisch en realistisch. Hij heeft oog voor bestaande praktijken en mogelijke oplossingen. Bij de vraag wie er macht uitoefent, moet hij concluderen dat het er toch altijd op neer komt dat dit degene is die de meeste fysieke kracht heeft. Twee mensen, die besluiten een relatie aan te gaan en samen te leven, kunnen nooit lang samen leven of een van beiden zal vinden dat een bepaalde handeling moet gebeuren die de ander niet wil dat die gebeurt. Als dit het geval is, hoe moet deze rivaliteit dan beslecht worden?

Als je grootmoedigheid en welgemanierdheid, die de vruchten zijn van lang ingeburgerde wetten, buiten beschouwing laat, dan is het evident dat er geen andere manier van beslissen kan zijn dan die met fysieke kracht. Dit is ook de manier waarop rivaliteit in familiekwesties en andere kwesties altijd beslist werd, lang voor het ambt van wetgever bestond. Als dit de door de natuur gevestigde orde van zaken is die de wetgever aantreft, hoe zou hij beter kunnen doen dan ermee instemmen? Het gaat er slechts om een einde aan de strijd te maken.

³⁶ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 360. '38. We come now to offences against *condition*. A man's condition or station in life is constituted by the legal relation he bears to the persons who are about him; that is, as we have already had occasion to show, by *duties*, which, by being imposed on one side, give birth to *rights* or *powers* on the other. These relations, it is evident, may be almost infinitely diversified. Some means, however, may be found of circumscribing the field within the varieties of them are displayed. In the first place, they must either be such as are capable of displaying themselves within the circle of a private family, or such as require a larger space. The conditions constituted by the former sort of relations may be styled *domestic*: those constituted by the latter, *civil*.'

Als de man zijn vlees gebraden wil en de vrouw wil het gekookt, gaan ze dan vasten tot de rechter het komt regelen voor hen? Als de vrouw het kind in het groen wil kleden en de man in het blauw, gaan ze dan het kind naakt laten lopen tot de rechter binnenkomt om het aan te kleden? Dit zorgt voor een reden om de macht aan een van beide partijen te geven, maar niet om de macht eerder aan de een dan aan de ander te geven.

Hoe moet de wetgever dan beslissen? Veronderstel dat het even gemakkelijk is om het aan beiden te geven, laat hem dan een reden zoeken waarom hij het eerder aan de een dan aan de ander moet geven, en hij zal vergeefs zoeken. Maar wat is de stand van zaken? Want er waren al mannen en vrouwen die samenleefden voor er wetgevers waren. Als hij dan om zich heen kijkt, ziet hij dat haast overal de man de sterkste van de twee is. Door zijn fysieke overwicht bezit de man de macht al, die de wetgever aan een van beiden moet toewijzen aan de hand van de wet. Hoe kan hij dan anders op de juiste manier handelen, dan de wettelijke macht in dezelfde handen te leggen van degene die ze toch al heeft op basis van puur fysieke kracht? Op deze manier zullen er minder overtredingen begaan worden en zal er minder straf nodig zijn. Anders zal er permanent overtreden en gestraft worden. Tot zover wat betreft de reden. Als je het motief er dan nog bij betreft, zoals sympathie voor personen van hetzelfde geslacht, dan zie je dat tot dusver alle rechters van het mannelijk geslacht zijn geweest.³⁷

³⁷ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 363-364 voetnoot 1 'Two persons, who by any means stand engaged to live together, can never live together long, but one of them will choose that some act or other should be done which the other will choose should not be done. When this is the case, how is the competition to be decided? Laying aside generosity and good-breeding, which are the tardy and uncertain fruits of long-established laws, it is evident that there can be no certain means of deciding it but physical power: which indeed is the very means by which family as well as other competitions must have been decided, long before any such office as that of legislator has existence. Then this being the order of things which the legislator finds established by nature, how should he do better than to acquiesce in it? As between parent and child, the necessity there is of a power on the part of the parent for the preservation of the child supersedes all farther reasoning. As between man and wife, that necessity does not subsist. The only reason that applies to this case is the necessity of putting an end to competition. The man would have the meat roasted, the woman boiled: shall they both fast till the

Maar, zegt Bentham, we gaan nog steeds van de veronderstelling uit dat deze twee mensen moeten samenleven. In dit geval is het niet alleen gepast, maar ook in zekere zin noodzakelijk, dat een van beiden het voor het zeggen heeft. Slechts een van beide partijen kan de macht hebben. Want stel dat beide kanten de macht hebben, dan vernietigen ze elkaar. Maar wie krijgt de macht? Volgens het principe van utiliteit moet de macht bij de man liggen, omdat er anders meer rivaliteit is. Maar moet deze macht dan het belang van een partij dienen of van beide? Het is evident, dat volgens het utiliteitsprincipe, het belang van beide partijen even zwaar moet wegen, aangezien in twee personen, samen genomen, meer geluk kan ontstaan dan in een persoon.³⁸

judge comes in to dress it for them? The woman would have the child dressed in green; the man, in blue: shall the child be naked till the judge comes in to clothe it? This affords a reason for giving a power to one or other of the parties: but it affords none for giving the power to the one rather than to the other. How then shall the legislator determine? Supposing it equally easy to give it to either, let him look ever so long for a reason why he should give it to the one rather than to the other, and he may look in vain. But how does the matter stand already? For there were men and wives (or, what comes to the same thing, male and female living together as man and wife) before there were legislators. Looking round him then, he finds almost every where the male the stronger of the two; and therefore possessing already, by purely physical means, that power which he is thinking of bestowing on one of them by means of law. How then can he do so well as by placing the legal power in the same hands which are beyond comparison the more likely to be in possession of the physical? In this way, few transgressions, and few calls for punishment: in the other way, perpetual transgressions, and perpetual calls for punishment. Solon is said to have transferred the same idea to the distribution of state powers. Here then was *generalization*: here was the work of genius. But in the disposal of domestic power, every legislator, without any effort of genius, has been a Solon. So much for *reasons* (Social motives: sympathy for the public: love of reputation, &c.): add to which, in point of *motives*, (Self-regarding motives: or social motives, which are social in a less extent: sympathy for persons of a particular description: persons of the same sex.) that legislators seem all to have been of the male sex, down to the days of Catherine. I speak here of those who frame laws, not of those who touch them with a sceptre.'

³⁸ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 382-383 'But the persons in question are, by the supposition, to live together: in which case we have shown, that it is not only expedient, but in a manner necessary, that on one side there should be powers. Now it is only on one side that powers can be: for suppose them on both sides, and they destroy one another. The question is then, In which of the parties these powers shall be lodged? We have shown, that on the principle of utility they ought to be lodged in the husband. The powers then which subsist being lodged in the husband, the next question is, Shall the interest of one party only, or of both, be consulted in the exercise of them? It is evident, that on the principle of utility the interest of both ought alike to be consulted: since in two persons, taken together, more happiness is producible than in one. This being the case, it is manifest, that the legal relation which the husband will bear to the wife will be a complex one: compounded of that of master and that of guardian.'

Ondanks dat de man het meestal voor het zeggen heeft, pleit Bentham voor gelijkheid tussen man en vrouw binnen het huwelijk. Als een man met meerdere vrouwen mag trouwen, zoals in landen onder mohammedaans regime, moet het ook mogelijk zijn voor de vrouw om zich met meerdere mannen te verbinden. Maar in de praktijk schijnt zulke gelijkheid voor de vrouw zich nog nooit te hebben voorgedaan.³⁹

2.3.4 Ethiek, mensenrechten en de rechten van het dier

In het laatste hoofdstuk van de *Principles* geeft Bentham de grenzen aan van het strafrecht binnen de jurisprudentie, hij geeft zijn definitie over ethiek en duidt de grens aan tussen persoonlijke ethiek en de kunst of wetenschap van de wetgeving. Een overtreding of misdrijf is een verboden handeling, of wat op hetzelfde neer komt, een handeling waarvan het tegengestelde opgelegd wordt door de wet. Waar kan een wet voor gebruikt worden, behalve voor verbieden en gebieden?⁴⁰

Ethiek mag in het algemeen gedefinieerd worden als de kunst om de handelingen van mensen te richten naar het voortbrengen van de grootst mogelijke hoeveelheid geluk, voor degenen om wiens belang

³⁹ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 383 *Offences touching the condition of a husband*. 52. The offences then to which the condition of a husband will be exposed, will be the sum of those to which the two conditions of master and guardian are exposed. Thus far the condition of a husband, with respect to the general outlines of it, stands upon the same footing as that of a parent. But there are certain reciprocal services, which being the main subject of the matrimonial contract, constitute the essence of the two matrimonial relations, and which neither a master nor guardian, as such, nor a parent, at any rate, have usually been permitted to receive. [...] It is obvious that in point of possibility, this contract might, on the part of either sex, subsist with respect to several persons of the other sex at the same time: the husband might have any number of wives: the wife might have any number of husbands: the husband might enter into the contract with a number of wives at the same time: or, if with only one at a time, he might reserve to himself a right of engaging in a similar contract with any number, or with only such or such a number of other women afterwards, during the continuance of each former contract. This latter accordingly is the footing upon which, as is well known, marriage is and has been established in many extensive countries: particularly in all those which profess the Mahometan religion. In point of possibility, it is evident that the like liberty might be reserved on the part of the wife: though in point of practice no examples of such an arrangement seem ever to have occurred.'

⁴⁰ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 410 'Chapter XVII Of the limits of the penal branch of jurisprudence § 1. Limits between Private Ethics and the Art of Legislation. Use of this chapter. 1. So much for the division of offences in general. Now an offence is an act prohibited, or (what comes to the same thing) an act of which the contrary is commanded, by the law: and what is it that the law can be employed in doing, besides prohibiting and commanding?'

het gaat. Wat zijn dan de handelingen die door iemand gestuurd kunnen worden? Het moeten ofwel zijn eigen handelingen zijn ofwel die van andere actoren. Ethiek, voor zover het gaat om de kunst van het sturen van iemands eigen handelingen, kan worden aangeduid als de kunst van zelfbestuur, of persoonlijke ethiek. De kunst van regeren, dat is die van de wetgeving en bestuur. Welke andere actoren zijn er, die, terwijl zij onder de invloed staan van iemands leiding, gevoelig zijn voor geluk? Er zijn twee soorten:

1. andere menselijke wezens, die aangeduid worden als personen;
2. andere dieren, die, omdat hun belang door de ongevoeligheid van vroegere juristen verwaarloosd is, gedegradeerd werden tot de klasse van de *dingen*.⁴¹

Bentham geeft hier zijn visie over de rechten van mensen, van gelijk welk ras, en de rechten van het dier, op basis van het utiliteitscriterium dat men andere levende wezens geen leed moet berokkenen. Onder het kopje: *Het belang van inferieure dieren die onterecht verwaarloosd werden in de wetgeving*, vraagt hij zich af of er enige reden is waarom we zouden toestaan dat ze gekweld worden. Hij ziet daar geen enkele reden toe. Zijn er dan enige redenen waarom we *niet* zouden toestaan dat ze pijn gedaan worden? Ja, verschillende.

Bentham betreurt het dat er nog steeds landen zijn, waaronder Engeland, waar het grootste deel van de soorten door de wet wordt behandeld als slaven, op gelijke voet met dieren, dus inferieur aan de mens. In Frankrijk is men er al achter dat de huidskleur geen rol mag spelen. Hij hoopt dat op een dag de rest van de dierlijke schepping die

⁴¹ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 411 *Ethics in general, what*. 2. Ethics at large may be defined, the art of directing men's actions to the production of the greatest possible quantity of happiness, on the part of those whose interest is in view. *Private ethics*. 3. What then are the actions which it can be in a man's power to direct? They must be either his own actions, or those of other agents. Ethics, in as far as it is the art of directing a man's own actions, may be styled the *art of self-government, or private ethics*. *The art of government: that is, of legislation and administration*. What other agents then are there, which, at the same time that they are under the influence of man's directions, are susceptible of happiness? They are of two sorts: 1. Other human beings who are styled persons. 2. Other animals, which, on account of their interests having been neglected by the insensibility of the ancient jurists, stand degraded into the class of *things*.

rechten zal verwerven, die hen niet anders dan door tirannie konden worden onthouden. 'Misschien wordt het op een dag wel erkend, dat het aantal benen, het aantal haren op de huid, de lengte van het uiteinde van het heiligbeen, of meer van dit soort redenen, ontoereikend zijn om een voelend wezen aan zijn lot over te laten. Wat zou dan de scheidslijn moeten trekken? Het vermogen om te denken of te praten? Nee, de vraag is niet kunnen ze *denken* of kunnen ze *praten*, maar: kunnen ze *lijden*?'⁴²

Ik vraag me af, hoe Bentham, die een dermate groot vertrouwen had in de vooruitgang van de medische wetenschap, dat hij zijn lichaam (na zijn overlijden) ter beschikking stelde voor onderzoek, zou reageren op de huidige praktijk met dierproeven. Als het utiliteitsprincipe hier toegepast zou worden, zag het leven en de dood er voor de proefdieren wellicht anders uit. Hetzelfde criterium zou uitsluitel kunnen geven in het huidige debat over orgaandonoren. Wanneer is iemand dood? Als iemand na een hartstilstand plots toch weer gaat ademen, zoals onlangs in Frankrijk gebeurde, en dan wakker wordt op de operatietafel voor orgaandonatie, uiteraard zonder verdoving want voor een lijk is dat niet nodig, is dat toch wel pijnlijk.⁴³

Bentham besluit de *Principles* met het verschil tussen persoonlijke

⁴² Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 411 Voetnoot 1: *Interests of the inferior animals improperly neglected in legislation*. [...] But is there any reason why we should be suffered to torment them? Not any that I can see. Are there any why we should *not* be suffered to torment them? Yes, several. See B. I. tit. [Cruelty to animals]. The day has been, I grieve to say in many places it is not yet past, in which the greater part of the species, under the denomination of slaves, have been treated by the law exactly upon the same footing as, in England for example, the inferior races of animals are still. The day *may* come, when the rest of the animal creation may acquire those rights which never could have been withholden from them but by the hand of tyranny. The French have already discovered that the blackness of the skin is no reason why a human being should be abandoned without redress to the caprice of a tormentor. (a. See Lewis XIVth's Code Noir). It may come one day to be recognized, that the number of the legs, the villosity of the skin, or the termination of the *os sacrum*, or reasons equally insufficient for abandoning a sensitive being to the same fate. What else is it that should trace the insuperable line? Is it the faculty of reason, or, perhaps, the faculty of discourse? But a full-grown horse or dog is beyond comparison a more rational, as well as a more conversable animal, than an infant of a day, or a week, or even a month, old. But suppose the case were otherwise, what would it avail? the question is not, Can they *reason*? nor, Can they *talk*? but, Can they *suffer*?

⁴³ Heike Le Ker, 'Schon Herzstillstand reicht Ärzte für Organentnahme' in: *Der Spiegel* 160608 <http://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/0,1518,559972,00.html>

ethiek en de kunst van wetgeving. Persoonlijke ethiek leert hoe ieder mens zichzelf ertoe kan bewegen om de koers te volgen die het meest bevorderlijk is voor zijn eigen geluk, door middel van de motieven die zich aandienen. De kunst van wetgeving (die mag beschouwd worden als een tak van de rechtswetenschap) leert hoe een veelvoud van mensen, die een gemeenschap vormen, ertoe bewogen kan worden om die koers te volgen die het meest bevorderlijk is voor het geluk van de hele gemeenschap, door middel van motieven die moeten worden toegepast door de wetgever.⁴⁴

⁴⁴ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 423 *Difference between private ethics and the art of legislation*. 20. To conclude this section, let us recapitulate and bring to a point the difference between private ethics, considered as an art or science, on the one hand, and that branch of jurisprudence which contains the art of science of legislation, on the other. Private ethics teaches how each man may dispose himself to pursue the course most conducive to his own happiness, by means of such motives as offer to themselves: the art of legislation (which may be considered as one branch of the science of jurisprudence) teaches how a multitude of men, composing a community, may be disposed to pursue that course which upon the whole is the most conducive to the happiness of the whole community, by means of motives to be applied by the legislator.

3. Mill

3.1 De persoon

James Mill (1773-1836), een medestander en goede vriend van Jeremy Bentham, was een onvermoeibaar hervormer en productief schrijver. Hij gaf zijn zoon John Stuart Mill (1806-1873) echter een buitengewoon zware opvoeding. Zo streng als er nauwelijks genoteerd zijn in de annalen van de pedagogiek. Vanaf zijn derde jaar kreeg John dagelijks lessen in Latijn, Grieks, Frans, geschiedenis, filosofie en politieke economie. Literatuur en poëzie werden ook onderwezen, maar met minder enthousiasme. Dit omdat James Mill, net als Plato, een wantrouwen had tegen dichters en poëzie. John werd op zijn beurt verondersteld zijn jongere broers en zussen les te geven in deze onderwerpen. Ieder van hen werd regelmatig streng ondervraagd door hun onverzoenlijke vader. De negen kinderen en de moeder leefden in angst voor zijn berispingen. John Stuart Mill schreef later: 'I grew up in the absence of love and in the presence of fear.'⁴⁵

Of Bentham zich met de opvoeding van de jonge Mill bemoeide, daar zijn de berichten tegenstrijdig over. Alan Ryan⁴⁶ zegt dat hij wel geïnteresseerd was in de opvoeding van John, maar dat er geen bewijs is dat hij een rol heeft gespeeld in de vormgeving ervan.⁴⁷ Terwijl Frans Jacobs⁴⁸ zegt dat Bentham een sterke invloed heeft gehad op Mills vader, en daadwerkelijk heeft deelgenomen aan de opvoeding van de jonge Mill.⁴⁹ Feit is wel dat Jeremy Bentham en James Mill vrienden waren vanaf Johns tweede jaar, dat ze tot diens twaalfde jaar samen de zomers doorbrachten en dat de Mills vele jaren naast Bentham woonden in Queen's Square, Westminster.⁵⁰

⁴⁵ 'James Mill' in: <http://plato.stanford.edu/entries/james-mill/>

⁴⁶ Alan Ryan is hoofd (Warden) van New College en professor politicologie aan de universiteit van Oxford.

⁴⁷ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 10

⁴⁸ Prof. dr. F.C.L.M. Jacobs is hoogleraar ethiek aan de Universiteit van Amsterdam.

⁴⁹ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 86

⁵⁰ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 9

In 1826, hij was toen twintig, leed John Stuart Mill maandenlang aan een zware depressie.⁵¹ Hij herstelde hiervan dankzij de poëzie van Wordsworth en keerde zich tegen zijn vader en Bentham.⁵² Zijn ervaring was dat het gedachtegoed van Bentham weliswaar een beroep deed op zijn intellectuele vermogens, maar dat zijn gevoelsleven onaangesproken was. Hij was een louter redenerende machine geworden. Hij begon dan ook aan een herziening van Benthams utilitarisme, die uiteindelijk resulteerde in zijn *Utilitarianism*.⁵³

3.2 Utilitarianism

Utilitarianism en *On Liberty* zijn de twee belangrijkste teksten die John Stuart Mill over ethiek heeft geschreven. Ze bevatten vooral een sociale ethiek, met veel aandacht voor politieke ethiek. Beide werken hebben veel invloed gehad. *Utilitarianism* neemt een belangrijke plaats in de geschiedenis van het utilitarisme in. *On Liberty* neemt een belangrijke plaats in de geschiedenis van het politieke liberalisme in.

In zijn essay *Utilitarianism* (1861) geeft Mill in vijf korte hoofdstukken (66 pagina's) zijn versie van het utilitarisme.⁵⁴ Hij stelt dat het bouwwerk van moraal en wetgeving alleen op de zekerheid van een algemeen aanvaard eerste beginsel kan worden opgetrokken. Dat eerste beginsel is dat van utiliteit of het beginsel van het grootste geluk. Hij wil dat beginsel verduidelijken en de mogelijkheid van een rationele verdediging ervan aangeven. Daarnaast wil hij de meest gangbare objecties tegen het utilitarisme weerleggen. Sommige critici vinden de veronderstelling dat het leven geen hoger doel heeft dan plezier uiterst laag en vernederend. Ze betitelen de theorie als een leer voor varkens. Mill antwoordt hierop dat de epicuristen, altijd als ze zo werden aangevallen, stelden dat niet zij maar hun aanklagers de

⁵¹ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 87

⁵² Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 11-12

⁵³ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 87

⁵⁴ J.S. Mill, 'Utilitarianism', in: J.S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 272-338

menselijke natuur in een vernederend licht plaatsen. Aan de beschuldiging ligt namelijk de veronderstelling ten grondslag als zouden mensen tot geen andere genoegens in staat zijn dan varkens. Mensen hebben echter talenten die verhevener zijn dan dierlijke begeerten. Bij het bepalen van de waarde van genoegens moeten dus ook kwaliteiten in aanmerking worden genomen.

Genoegens kunnen kwalitatief met elkaar worden vergeleken, waarbij het mogelijk is dat een kwantitatief kleiner genoegen verkozen wordt boven een kwantitatief groter genoegen, omdat het er kwalitatief boven verheven is. Mills verdediging tegen de objectie dat het utilitarisme de mens tot een dierlijk wezen reduceert, is doorspekt met woorden als 'hoger doel', 'een beter en nobeler voorwerp van begeerte', 'verhevener', 'een veel hogere waarde', 'de verhevenheid van geestelijk plezier'.⁵⁵

Mill doet het voorkomen als zou het invoeren van kwalitatieve verschillen een verbetering inhouden van Bentham's calculus, terwijl Bentham zijn calculus juist invoerde om objectief te kunnen uitmaken wat de waarde van 'plezier' en 'pijn' is. Daarom onderscheidde hij diverse kwantificeerbare dimensies. Alleen deze kwantificering maakte het volgens Bentham mogelijk om aan de willekeur van kwalificaties te ontkomen. De correctie van Mill dat er niet alleen kwantiteiten in aanmerking moeten worden genomen maar ook kwaliteiten, blaast in feite de hele calculus op.⁵⁶ De vraag dient zich dan aan welke genoegens boven welke andere genoegens verheven zijn, en wie dat bepaalt? Mill stelt dat we aan het genoegen dat we verkiezen een verhevenheid in kwaliteit mogen toeschrijven die de kwantiteit zo zeer overstijgt, dat zij die nog van weinig gewicht maakt.⁵⁷

⁵⁵ Wat zou Mill opkijken als er in zijn tijd internet had bestaan en hij in zijn mailbox het volgende spambericht aantrof: 'Awake the inner beast in yourself with our product www.qualitydesire.com'. Dit ene zinnetje werpt zijn ideaalbeeld helemaal omver.

⁵⁶ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 90

⁵⁷ J.S. Mill, 'Utilitarianism', in: J.S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 280. 'We are justified in ascribing to the preferred enjoyment a superiority in quality, so far outweighing quantity as to render it, in comparison, of small account'.

Bij Bentham en Mill is plezier het einddoel waarop alle handelingen gericht zijn, maar er is een groot verschil. Bij Bentham zijn handeling en effect los van elkaar te definiëren, er bestaat een externe relatie. Plezier is een eigensoortig effect van handelingen. Hier wordt de relatie tussen activiteiten als middel en plezier als doel gedacht als een causale relatie. De doeleinden kunnen gedefinieerd worden onafhankelijk van de middelen ertoe. Alle handelingen kunnen met elkaar vergeleken worden en ook door elkaar vervangen worden. Volgens Mill beleef je genoegens wanneer je wensen bevredigd worden. In zekere zin kun je dan niet zeggen dat mensen naar plezier streven. Ze ontleen plezier aan een handeling. Plezier is dus een toegift bij het slagen van de activiteit. Plezier is inherent aan de handeling, er bestaat een interne relatie.⁵⁸

Mill geeft vervolgens een opmerkelijke draai aan zijn theorie van het plezier: iets is niet plezieriger dan iets anders wanneer het meer strookt met de wensen van de actor in kwestie, maar met die van iemand met levenservaring, die daarom de wensen van anderen kan en moet beoordelen. Deze 'persoon met levenservaring' is een competente rechter, een tribunaal.⁵⁹ De persoon met levenservaring onderscheidt volgens Mill drie soorten plezier, die van lager naar hoger geclassificeerd kunnen worden.

a) Dierlijke genoegens, die louter sensatie zijn. Dit zijn de genoegens die met het vervullen van de eerste levensbehoeften gepaard gaan.

b) Geestelijke genoegens: de genoegens van het intellect van de gevoelens en van het voorstellingsvermogen. Deze genoegens zijn eigen aan iemand die in zeer brede zin gecultiveerd is.

c) Morele genoegens, waaronder sociale gevoelens van de mensheid, de deugd en altruïsme begrepen zijn.⁶⁰

⁵⁸ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 91-92

⁵⁹ Dit doet erg denken aan de wachters van de staat van Plato.

⁶⁰ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 93

Mill is van mening dat de mens van nature sociaal gemotiveerd is. Een natuur die vooral door opvoeding tot ontplooiing komt. De mens zit psychologisch zo in elkaar dat hij meevoelt met andermans geluk en ongeluk. Dit natuurlijke gevoel vormt de uiteindelijke sanctie van het beginsel van utiliteit. Het vormt de psychologische voorwaarde tot het aanvaarden ervan. Daarom zal ieder mens het oordeel van competente rechters met graagte aanvaarden. De mens heeft volgens Mill genoeg aan deze interne sanctie.⁶¹

Bentham daarentegen ging uit van een psychologisch egoïsme van de mens en legde de nadruk op de externe sancties en vooral op de politieke sanctie. Volgens Bentham werkt het bestaan van wetten en sancties preventief corrigerend op het gedrag van mensen.

Tegenstrijdig bij Mill is hier echter dat hij zegt dat de mens genoeg heeft aan de interne sanctie van het eigen geweten, maar dat hij hem wel verplicht te rade te gaan bij een competent adviseur met de vraag hoe hij zijn leven moet inrichten. Het tribunaal gaat dan bepalen wat iemand plezierig moet vinden. Het belang van het individu moet zoveel mogelijk in harmonie gebracht worden met het belang van het geheel. Dus het individuele geluk moet opgeofferd worden aan het geluk van de groep of zelfs van de mensheid, wanneer de totale som van het geluk dit vereist. Zelfopoffering wordt tot een afdwingbare plicht gemaakt. Dit utilitarisme is dus morele tirannie. Het is ook antidemocratisch. De competente rechters kunnen zich opwerpen tot een elite die het in de politiek voor het zeggen heeft.⁶² Deze passage maakt meteen duidelijk waarom het utilitarisme zulke zware kritiek te verduren heeft gekregen als zou het totalitaire regimes stimuleren.

Behalve moralistisch en antidemocratisch noemt Frans Jacobs het utilitarisme van Mill ook paternalistisch en antiliberaal. In beginsel zijn er geen moreel irrelevante daden; alles wordt in het teken gesteld van de maximalisering van het geluk. Iedereen wordt dus opgezadeld met een onbegrensde verantwoordelijkheid. Welbeschouwd is het ook een

⁶¹ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 93

⁶² F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 96-97

antiliberaal werk. Mensen hebben in zekere zin niet het recht om eigen projecten te hebben waaraan ze hun identiteit zouden kunnen ontleen, onafhankelijk van de bijdrage daarvan aan het algemene geluk.

Volmaakte utilitaristen zetten zich bijvoorbeeld niet in voor het door hen gekozen beroep omdat ze dat beroep zo leuk vinden, maar omdat de calculus of de competente rechter heeft uitgemaakt dat ze door dat beroep uit te oefenen, het totale geluk het meest bevorderen. Wanneer mensen gelukkig zijn als ze erin slagen hun wensen te verwezenlijken en hun projecten tot uitvoering te brengen, dan is een volmaakte utilitarist misschien een ongelukkig mens – tenzij het maximaliseren van het totale geluk zijn eigen project is.

Het utilitarisme heeft ook een paternalistische connotatie. De morele adviseurs of competente rechters weten veel beter dan de meeste mensen welke genoegens de voorkeur verdienen boven welke andere.⁶³

Nog tegenstrijdiger is dit essay *Utilitarianism* (1861) met het werk dat Mill daarvoor publiceerde *On Liberty* (1859). Daarin stelt hij de vraag in hoeverre staat en samenleving dwang mogen uitoefenen op het individu. Mill bepleit hier een terughoudende ethiek en een terughoudende overheid. Hij formuleert een vrijheidsbeginsel, dat aangeeft binnen welke grenzen mensen zich met elkaar mogen bemoeien. Mill vindt het kwalijk dat er op individuen sociale druk wordt uitgeoefend om zich te conformeren aan wat de meerderheid passend vindt. Mensen moeten maximaal de kans hebben om hun vrijheid zo uit te oefenen dat zij verenigbaar is met de vrijheid van anderen. Of met andere woorden: iedereen mag doen wat hij wil, zolang hij anderen niet schaadt.⁶⁴ Deze idee in *On Liberty* staat haaks op wat Mill in *Utilitarianism* beweert.

⁶³ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 97

⁶⁴ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 98-112

3.3 Mill over Bentham

In zijn essay over Bentham betuigt Mill zijn respect voor Bentham als een groot en progressief denker.⁶⁵ Een man die in zijn tijd en zijn land de gevestigde waarden in vraag stelde. Dank zij de invloed van zijn manier van denken en zijn geschriften die doordrongen tot een aanzienlijk aantal andere denkers, werd het juk van de gevestigde autoriteit gebroken. Ontelbare opvattingen, die voordien door de traditie werden beschouwd als onaanvechtbaar, werden in het defensief gedrongen en moesten worden verantwoord. Voor Bentham had niemand het ooit gewaagd om onrespectvol te spreken over de Britse constitutie of de Engelse wet. Bentham deed dat wel. Zijn argumenten en voorbeeld hebben anderen aangemoedigd. Mill noemt Bentham de vader van de Engelse vernieuwing, zowel in doctrines als in instituties.⁶⁶

In de volgende 40 pagina's van zijn essay krijgt deze loftrompet echter al gauw een andere klank. Op een eerder venijnige manier spuit Mill zijn ongenoegen en ergernis over Bentham. Maar tegelijkertijd komt hij er niet onderuit om de verdiensten van Bentham te noemen. Dat levert een tekst vol tegenstrijdigheden op. Mill zegt bijvoorbeeld dat het maar goed is dat Bentham zijn eigen kwaliteiten had als vernieuwer, want als hij het werk van Hume verder had gezet, dan had nooit iemand van hem gehoord in de filosofie. Verder vindt Mill dat je bij Bentham niet hoeft te zoeken naar subtiliteit, of de kracht van diepgravende analyse. Bentham had deze bijzondere gaven niet, maar

⁶⁵ J.S. Mill, 'Bentham', in: J. S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 132-175

⁶⁶ J.S. Mill, 'Bentham', in: J. S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 133-134. 'Bentham has been in this age and country the great questioner of things established. It is by the influence of the modes of thought with which his writings inoculated a considerable number of thinking men, that the yoke of authority has been broken, and innumerable opinions, formerly received on tradition as incontestable, are put upon their defence, and required to give an account of themselves. Who, before Bentham, (whatever controversies might exist on points of detail) dared to speak disrespectfully, in express terms, of the British Constitution, or the English Law? He did so; and his arguments and his example together encouraged others. [...] The father of English innovation, both in doctrines and in institutions, is Bentham: he is the great *subversive* or, in the language of continental philosophers, the great *critical* thinker of his age and country.'

hij had er andere, niet minder belangrijke, die geen van zijn voorgangers bezaten.⁶⁷

Mill noemt Bentham een revolutionair denker, eentje die onlogische argumenten weerlegt, sofismen ontmaskert, tegenspraken en absurditeiten ontdekt. In deze hoedanigheid had Hume hem veel ruimte gelaten, en die ruimte heeft hij ingenomen: het terrein van praktische misbruiken. Door de strijd van kritiek en weerlegging en het conflict met onwaarheid en absurditeit in het veld van praktisch kwaad te brengen, heeft Bentham, ook al had hij nooit iets anders gedaan, een belangrijke plaats in de intellectuele geschiedenis verdiend, aldus Mill. Onder de moderne Europese subversieve denkers neemt Bentham een aparte plaats in. Waar de anderen puur negatief dachten, was hij positief. Waar zij enkel fouten aanvielen, maakte hij er een gewetenskwestie van dit niet te doen, tot hij dacht de overeenkomstige waarheid er tegenover te kunnen stellen. Het kenmerk van de negatieve filosofen was louter analyse, bij Bentham was het de synthese.⁶⁸

Als je Mill vraagt welke plaats Bentham inneemt onder de grote intellectuele weldoeners voor de mensheid, dan is zijn definitie dat

⁶⁷ J.S. Mill, 'Bentham', in: J. S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 135-136. 'If Bentham had merely continued the work of Hume, he would scarcely have been heard of in philosophy. [...] We must not look for subtlety, or the power of recondite analysis, among his intellectual characteristics. [...] Bentham had not these peculiar gifts; but he possessed others, not inferior, which were not possessed by any of his precursors.'

⁶⁸ J.S. Mill, 'Bentham', in: J. S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 136-137. 'To speak of him first as a merely negative philosopher – as one who refutes illogical arguments, exposes sophistry, detects contradiction and absurdity; even in that capacity there was a wide field left vacant for him by Hume, and which he has occupied to an unprecedented extent; the field of practical abuses. This was Bentham's peculiar province: to this he was called by the whole bent of his disposition: to carry the warfare against absurdity into things practical. His was an essentially practical mind. [...] By thus carrying the war of criticism and refutation, the conflict with falsehood and absurdity, into the field of practical evils, Bentham, even if he had done nothing else, would have earned an important place in the history of intellect. [...] Among the subversive thinkers of modern Europe, Bentham created a place peculiarly his own. But it is not these writings that constitute the real distinction between him and them. There was a deeper difference. It was that they were purely negative thinkers, he was positive: they only assailed error, he made it a point of conscience not to do so until he thought he could plant instead the corresponding truth. Their character was exclusively analytic, his was synthetic.'

Bentham geen groot filosoof was maar een groot hervormer van de filosofie. Het was niet zijn theorie die dit deed, maar de manier waarop hij tot zijn stellingen kwam. Hij introduceerde in de moraalfilosofie en politieke filosofie een manier van denken en onderzoek, die essentieel is voor het begrip wetenschap. Het waren niet zijn opinies, maar zijn methode, die de vernieuwing en de waarde vormden van wat hij deed. Een waarde boven elke prijs, vindt Mill, al is hij van mening dat hij het grootste deel van Bentham's opinies moet verwerpen.⁶⁹

In zijn polemische en helaas humorloze stijl gaat Mill nog even door met zijn kritiek op Bentham. Door zijn rancune gaat hij echter ook onjuistheden verkondigen. Bentham zou nagelaten hebben om zich te laten verlichten door andere geesten. Zijn geschriften bevatten weinig sporen van accurate kennis over enige andere filosofische school dan die van hemzelf, maar veel bewijzen van zijn vaste overtuiging dat ze hem niets konden leren dat de moeite waard was om te weten. Voor sommige illustere voorgangers had hij een ongebreidelde minachting. Over Socrates en Plato spreekt hij in bedroevende termen, en het onvermogen om zulke mensen te waarderen is een feit dat perfect in harmonie is met de algemene geestesgesteldheid van Bentham.⁷⁰

⁶⁹ J.S. Mill, 'Bentham', in: J. S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 138-139. 'If we were asked to say, in the fewest possible words, what we conceive to be Bentham's place among these great intellectual benefactors of humanity; what he was, and what he was not; what kind of service he did and did not render to truth; we should say – he was not a great philosopher, but he was a great reformer in philosophy. He brought into philosophy something which it greatly needed, and for want of which it was at a stand. It was not his doctrines which did this, it was his method of arriving at them. He introduced into morals and politics those habits of thought and modes of investigation, which are essential to the idea of science. [...] It was not his opinions, in short, but his method, that constituted the novelty and the value of what he did; a value beyond all price, even though we should reject the whole, as we unquestionably must at a large part, of the opinions themselves.'

⁷⁰ J.S. Mill, 'Bentham', in: J. S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 146. 'Bentham failed deriving light from other minds. His writings contain few traces of the accurate knowledge of any schools of thinking but his own; and many proofs of his entire conviction that they could teach him nothing worth knowing. For some of the most illustrious of previous thinkers, his contempt was unmeasured. [...] Socrates, and Plato are spoken of in terms distressing to his greatest admirers, and the incapacity to appreciate such men, is a fact perfectly in unison with the general habits of Bentham's mind.'

Uit Bentham's geschriften is echter gebleken dat hij wel degelijk grondige kennis had van klassieke en moderne filosofen en dat hij ook de denkers noemt van wie hij veel heeft geleerd. Bentham gebruikte in 1781 de term utilitarisme en hij vermeldde aan wie hij het woord had ontleend. Mill dacht in 1820 dat hij die term zelf verzonnen had.⁷¹

Mill diskwalificeert Bentham als filosoof, omdat hij vindt dat Bentham alle andere filosofische scholen minachtte, en omdat hij een filosofie maakte met enkel het materiaal van zijn eigen geest en van gelijkgestemde geesten. Bovendien verwijt Mill Bentham gevoelloosheid. Voor veel van de meest natuurlijke en sterkste gevoelens van de menselijke natuur had Bentham geen begrip, zegt Mill, en van veel belangrijke ervaringen wist hij totaal niets.

Het vermogen waarbij een geest een andere geest die van hem verschilt begrijpt, en zichzelf inleeft in de gevoelens van die ander, bezat Bentham niet door zijn gebrek aan verbeelding. Mill geeft toe dat Bentham wel verbeelding in populaire zin bezat. Hij bedoelt hiermee de beheersing van beeldspraak en metaforische expressie. Maar bij gebrek aan poëtische cultuur waren de beelden die zijn fantasie hem verschaftte zelden mooi, al waren ze wel apart en humoristisch, of krachtig, overtuigend en intens. Mill zou passages van Bentham kunnen citeren die zowel van speelse ironie als van retorische welsprekendheid getuigen.⁷²

⁷¹ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 15

⁷² J.S. Mill, 'Bentham', in: J. S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 148. 'Bentham's contempt, then, of all other school of thinkers; his determination to create a philosophy wholly out of the materials furnished by his own mind, and by minds like his own, was his first disqualification as a philosopher. His second, was the incompleteness of his own mind as a representative of universal human nature. In many of the most natural and strongest feelings of human nature he had no sympathy; from many of its graver experiences he was altogether cut off; and the faculty by which one mind understands a mind different from itself, and throws itself into the feelings of that other mind, was denied him by his deficiency of Imagination. With Imagination in the popular sense, command of imagery and metaphorical expression, Bentham was, to a certain degree, endowed. For want, indeed, of poetical culture, the images with which his fancy supplied him were seldom beautiful, but they were quaint and humorous, or bold, forcible, and intense: passages might be quoted from him both of playful irony, and of declamatory eloquence, seldom surpassed in the writings of philosophers.'

De verbeelding die Bentham miste, volgens Mill, was die om zich iets voor te stellen alsof het echt was. Door deze beperking vindt Mill ook de kennis van Bentham over de menselijke natuur begrensd. Deze kennis is totaal empirisch, zegt Mill en hij noemt dit heel tegenstrijdig de empirie van iemand die weinig ervaring heeft. Mill merkt met een zekere nijd op, dat Bentham zelfs niet wist wat ziek zijn is, want van kinds af tot zijn vijfentachtigste leefde hij in jongensachtige gezondheid. Hij kende geen neerslachtigheid, geen zwaarmoedigheid. Hij voelde het leven nooit als een pijnlijke en vermoeiende last.⁷³ John Stuart Mill blijft zich opwinden over de persoon Bentham, zijn gemak van leven en de eenvoud van zijn praktische filosofie, waarbij hij het woord 'praktisch' haast als een scheldwoord hanteert.

Mill betoogt dat Benthams leefwijze die van een typische kamergeleerde was. Hij heeft nooit een baan gehad aan een universiteit, in de ambtenarij of in de politiek. Nooit heeft hij een openbare lezing gegeven. Communicatie met de buitenwereld onderhield hij via geschriften en vooral brieven.⁷⁴ Maar uit andere bronnen is bekend dat Bentham wereldwijde contacten had op politiek en wetenschappelijk gebied en gewaardeerd werd in verschillende landen en continenten, die hij ook had bezocht: Frankrijk, Rusland, Spanje en Latijns Amerika. Bentham wist dus wel degelijk wat er in de wereld omging. Een praktisch probleem voor Mill was hierbij wellicht dat hij 58 jaar jonger was dan Bentham. Bentham had zijn ervaringen opgedaan en zijn contacten gelegd lang voor Mill geboren was.

Mill vindt het een onoverkomelijke fout van Bentham, dat hij zijn eigen morele kijk op handelingen en eigenschappen de beste manier

⁷³ J.S. Mill, 'Bentham', in: J. S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 149. 'By these limits, accordingly, Bentham's knowledge of human nature is bounded. It is wholly empirical; and the empiricism of one who has had little experience. He had neither internal experience nor external; the quiet, even tenor of his life, and his healthiness of mind, conspired to exclude him from both. He never knew prosperity and adversity, passion nor satiety: he never had even the experiences which sickness gives; he lived from childhood to the age of eighty-five in boyish health. He knew no detection, no heaviness of heart. He never felt life a sore and a weary burthen. He was a boy to the last.'

⁷⁴ Henk ten Have, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986) 10

vindt, alsof het de enige manier zou zijn. Het geeft de filosofie van Bentham een koude, mechanische en onaangename sfeer. Deze fout, of eerder eenzijdigheid, is hem niet toe te schrijven als utilitarist, maar als beroepsmoralist.⁷⁵

Volgens Mill heeft elke menselijke handeling drie aspecten: het morele aspect, of dat van het juiste of foute; het esthetisch aspect, of dat van de schoonheid; het sympathieke aspect, of dat van de aantrekkelijkheid. Het eerste richt zich op de rede en bewustzijn, het tweede tot de verbeelding, het derde tot het menselijk gevoel voor kameraadschap. Aan de hand van het eerste aspect keuren we goed of keuren we af; met het tweede aspect bewonderen we of verachten we, en met het derde hebben we lief, hebben we medelijden of voelen we afkeer. Voor Mill hangt de moraliteit van een handeling af van de te voorziene gevolgen.⁷⁶

Met deze driedeling valt Mill terug op de teleologische filosofie van Aristoteles: het streven naar het ware, het goede en het schone. Dit is klassiek, maar niet vernieuwend. Bentham geeft daarentegen de eudemonistische ethiek van Aristoteles, het streven naar geluk, een eigen invulling: de tweedeling tussen pijn en plezier (*hèdonè*). Waarbij de deugd (*aretè*), de benaming voor het optimaal functioneren van de mens als mens, eruit bestaat te streven naar het vermijden van pijn

⁷⁵ J.S. Mill, 'Bentham', in: J.S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 171-172. 'He is chargeable also with another error, which it would be improper to pass over, because nothing has tended more to place him in opposition to the common feelings of mankind, and to give to his philosophy that cold, mechanical and ungenial air which characterizes the popular idea of a Benthamite. This error, or rather one-sidedness, belongs to him not as a utilitarian, but as a moralist by profession, and in common with almost all professed moralists, whether religious or philosophical: it is that of treating the *moral* view of actions and characters, which is unquestionably the first and most important mode of looking at them, as if it were the sole one: whereas it is only one of three.'

⁷⁶ J.S. Mill, 'Bentham', in: J.S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 172. 'Every human action has three aspects: its *moral* aspect, or that of its *right* and *wrong*; its *aesthetic* aspect, or that of its *beauty*; its *sympathetic* aspect, or that of its *lovableness*. The first addresses itself to our reason and conscience; the second to our imagination; the third to our human fellow-feeling. According to the first, we approve or disapprove; according to the second, we admire or despise; according to the third, we love, pity or dislike. The morality of actions depends on its foreseeable consequences; its beauty, and its lovableness, or the reverse, depend on the qualities which it is evidence of.'

en het veroorzaken van zoveel mogelijk plezier voor zoveel mogelijk mensen. Maar juist daar heeft Mill het moeilijk mee, want hij wil aan dat streven hogere waarden verbinden. Hij wil een onderscheid maken tussen hogere en lagere genoegens. Dat is morele bemoeizucht. Bij Bentham maakt iedereen zelf uit waar hij plezier in heeft.

Mill is van mening dat het maar goed is dat Benthams theorie zich beperkte tot de wetgeving en zich niet zozeer richtte op ethiek, want daarvoor ontbrak hem de kennis van de roerselen van het menselijk hart. Hij betitelt Benthams theorie als kil en berekenend, omdat ze geen rekening zou houden met het individu. Als Benthams theorie zo weinig betekent voor het individu, wat kan zijn filosofie dan betekenen voor de maatschappij? Ze kan enkel de middelen aanwijzen voor de organisatie van de zakelijke kant van het sociale leven. Volgens Mill heeft Bentham de fout gemaakt te veronderstellen dat het zakelijke gedeelte van menselijke kwesties voor het geheel telt.⁷⁷

Waar Mill zich verder nog aan stoort, zijn de in zijn ogen typische opinies die Bentham er over poëzie op na houdt. Bentham vond dat woorden van hun eigenlijke functie werden vervreemd wanneer ze werden gebruikt om iets anders uit te drukken dan de exacte logische waarheid. Alle poëzie geeft een onjuiste voorstelling van zaken, en is dus bedrog. Poëzie bestaat in hoofdzaak uit overdrijving omwille van het effect. Voor wat betreft een gelijke hoeveelheid plezier is voor hem het tolspeel net zo goed als poëzie.⁷⁸

Mill besluit zijn essay over Bentham met het excuus dat het een kort en onvolledig beeld geeft van Bentham en zijn doctrines. Veel onderdelen van het onderwerp werden in het geheel niet belicht. Er

⁷⁷ J.S. Mill, 'Bentham', in: J.S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 157. 'If Bentham's theory of life can do so little for the individual, what can it do for society? It can teach the means of organizing and regulating the merely business part of the social arrangements. He committed the mistake of supposing that the business part of human affairs was the whole of man.'

⁷⁸ J.S. Mill, 'Bentham', in: J.S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 173-174. 'Connected with the same topic are Bentham's peculiar opinions on poetry. [...] Words, he thought, were perverted from their proper office when they were employed in uttering anything but precise logical truth. He says, somewhere in his works, that 'quantity of pleasure being equal, push-pin is as good as poetry.'

werd dus niet overal recht aan gedaan. Als excuus hiervoor voert Mill zijn innige vertrouwdheid met de geschriften van Bentham aan. Bovendien noemt Mill zijn essay een eerste poging tot een *onpartijdige* waardering voor de persoon Bentham als filosoof, en voor het resultaat van zijn werk voor de wereld.⁷⁹ Uit het voorgaande is echter gebleken dat Mill zich niet onpartijdig en niet objectief ten opzichte van Bentham heeft kunnen opstellen.

⁷⁹ J.S. Mill, 'Bentham', in: J.S. Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004) 175. 'We must here close this brief and imperfect view of Bentham and his doctrines; in which many parts of the subject have been entirely untouched, and no part done justice to, but which at least proceeds from an intimate familiarity with his writings, and is nearly the first attempt at an impartial estimate of his character as a philosopher, and of the result of his labours to the world.'

4. Commentatoren en bespiegelingen

Zoals in de inleiding vermeld, is er op het utilitarisme als theorie en op de persoon van Bentham veel kritiek gekomen. Bentham heeft voorzien dat hij kritiek zou krijgen. Hij verdedigt het utilitaire principe als volgt. 'Het kan nooit consequent bestreden worden. Als iemand tracht het utiliteitsprincipe te bestrijden, dan is het met redeneringen die uit dit principe zelf komen, zonder dat degene zich daarvan bewust is. Als zijn argumenten iets bewijzen, dan bewijzen ze niet dat het principe verkeerd is, maar dat het verkeerd is toegepast. Is het mogelijk voor een mens om de aarde te verplaatsen? Ja, maar dan moet hij eerst een andere aarde vinden om op te staan.'⁸⁰

Als commentatoren laat ik eerst enkele direct betrokkenen aan bod komen, zoals een tijdgenoot van Bentham en mensen die zijn werk en dat van Mill uitgebreid hebben bestudeerd en geïntroduceerd in de twintigste eeuw. Vervolgens komen enkele visies uit het hedendaagse debat over het utilitarisme aan bod.

4.1 De directe kritiek

4.1.1 Alexander Wedderburn

John Stuart Mill was zeker niet de eerste met zijn kritiek op Bentham. De kritiek van het eerste uur, meteen na publicatie in 1776 van Benthams *Principles*, werd geleverd door Alexander Wedderburn, die op dat moment procureur-generaal was en later kanselier. Wedderburn vond het utilitaire principe gevaarlijk. Bentham hoorde dit niet rechtstreeks van hem, maar via een derde.⁸¹ Bentham vond dat

⁸⁰ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 129 'It can never be consistently combated. 13. When a man attempts to combat the principle of utility, it is with reasons drawn, without his being aware of it, from that very principle itself. His arguments, if they prove any thing, prove not that the principle is *wrong*, but that, according to the applications he supposes to be made of it, it is *mis-applied*. Is it possible for a man to move the earth? Yes; but he must first find out another earth to stand upon.'

⁸¹ Jeremy Bentham, *An introduction to the Principles of morals and legislation* (Oxford 1948) 129. Addition by the Author, July 1822. Not long after the publication of the Fragment on Government, anno 1776, in which, in the character of an all-comprehensive and all-commanding principle, the principle of *utility* was brought to view, one person by whom observation to the above effect was made was *Alexander Wedderburn*, at that time Attorney or Solicitor General, afterwards successively Chief

Wedderburn in zekere zin de waarheid sprak: voor een regering die slechts het geluk van een enkeling nastreeft, is een principe dat als enig recht en te verantwoorden doel het grootste geluk van het grootste aantal nastreeft, bedreigend. Onder een regering volgens utilitaire principes zou Wedderburn, met al de postjes die hij bekleedde, wellicht niet zoveel revenuen opstrijken.

4.1.2 Wilfrid Harrison

In de introductie van de uitgave van Benthams twee werken *A Fragment on Government* en *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* stipt Wilfrid Harrison⁸² enkele punten van kritiek en van verdediging aan. Benthams ideeën waren al tijdens zijn leven van invloed op praktische zaken. Maar het meeste moest nog bereikt worden: een halve eeuw na zijn dood bleef het benthamisme de

Justice of the Common Pleas, and Chancellor of England, under the successive titles of Lord Loughborough and Earl of Rosslyn. It was made – not indeed in my hearing, but in the hearing of a person by whom it was almost immediately communicated to me. So far from being self-contradictory, it was a shrewd and perfectly true one. By that distinguished functionary, the state of the Government was thoroughly understood: by the obscure individual, at that time not so much as supposed to be so: his disquisitions had not been as yet (p. 129) applied, with any thing like a comprehensive view, to the field of Constitutional Law, nor therefore to those features of the English Government, by which the greatest happiness of the ruling *one* with or without that of a favoured few, are now so plainly seen to be the only ends to which the course of it has at any time been directed. The *principle of utility* was an appellative, at that time employed – employed by me, as it had been by others, to designate that which in a more perspicuous and instructive manner, may, as above, be designated by the name of the *greatest happiness principle*. ‘This principle (said Wedderburn) is a dangerous one.’ Saying so, he said that which, to a certain extent, is strictly true: a principle, which lays down, as the only *right* and justifiable end of Government, the greatest happiness of the greatest number – how can it be denied to be a dangerous one? Dangerous it unquestionably is, to every government which has for its *actual* end or object, the greatest happiness of a certain *one*, with or without the addition of some comparatively small number of others, whom it is a matter of pleasure or accommodation to him to admit, each of them, to a share in the concern, on the footing of so many junior partners. *Dangerous* it therefore really was, to the interest – the sinister interest – of all those functionaries, himself included, whose interest it was, to maximize delay, vexation, and expense, in judicial and other modes of procedure, for the sake of the profit, extractible out of the expense. In a Government which had for its end in view the greatest happiness of the greatest number, Alexander Wedderburn might have been Attorney General and then Chancellor: but he would not have been Attorney General with £ 15,000 a year, nor Chancellor, with a peerage with a veto upon all justice, with £ 25,000 a year, and with 500 sinecures at his disposal, under the name of Ecclesiastical Benefices, besides *et caeteras*.

⁸² Wilfrid Harrison was professor politicologie en lid van het universiteitsbestuur (Fellow) van Queen’s College in Oxford, daarna professor politicologie aan de universiteit van Liverpool.

drijvende kracht van de Engelse hervormingen. De utilitaire theorie werd verder uitgewerkt door James Mill en zijn zoon John Stuart Mill, John Austin, Alexander Bain en Henry Sidgwick.

In de loop van de negentiende eeuw, terwijl het belang van de invloed van Bentham op praktische hervormingen en op de rechtspraak al zonder meer werd erkend, kwamen er echter allerlei legenden in omloop over zijn persoon en over de waarde van zijn geschriften. Veel van deze verhalen waren nogal kleinerend, en vaak ook niet consistent. 'Bentham was een louter praktische hervormer, hij was een excentriek filosoof in de kast⁸³ zonder enige kennis van praktische zaken; zijn dorre, nutteloze gedachten werden weergegeven in een hoogdravende en humorloze stijl; men moet slechts nota van hem nemen als voorbeeld van warrig filosofisch denken; of als de primitieve voorloper van James en John Stuart Mill; of als een van de stichters van de moderne wetenschap economie'.⁸⁴

Harrison zegt dat deze tegenstrijdige beelden gedeeltelijk voortkwamen uit de hoeveelheid en gevarieerdheid van Bentham's geschriften, die door weinig mensen werden gelezen, en gedeeltelijk door de voortdurende herhaling van het beeld dat John Stuart Mill van hem had geschetst. De oplossing hiervoor is om Bentham uit de eerste

⁸³ Bentham had na zijn dood zijn lichaam ter beschikking gesteld van de wetenschap. Zijn vriend, de arts Thomas Southwood Smith, ontleedde het. Vlak voor zijn dood had Bentham een boekje geschreven: *Auto-Icon, or, farther uses of the dead to the living*. Hierin zette hij uiteen hoe doden in plaats van een last, tot nut konden zijn voor hun nabestaanden. Het lichaam kon immers gebruikt worden voor ontleding, terwijl de lichamen van vooraanstaande overledenen geconserveerd konden worden ter lering van het nageslacht. Zo zou iemand zijn eigen beeld zijn. Bentham zelf werd op zijn uitdrukkelijke wens op deze wijze geconserveerd en tentoongesteld. Zijn auto-icon, met zijn gebruikelijke kleren aan, hoed op en wandelstok in de hand, zittend in een houten vitrinekast, is te zien aan het eind van de brede hal van South Cloisters in het hoofdgebouw van University College in Londen (UCL). De website van het UCL vermeldt hierover: 'Not surprisingly, this peculiar relic has given rise to numerous legends and anecdotes. One of the most commonly recounted is that the Auto-Icon regularly attends meetings of the College Council, and that it is solemnly wheeled into the Council Room to take its place among the present-day members. Its presence, it is claimed, is always recorded in the minutes with the words *Jeremy Bentham - present but not voting*. Another version of the story asserts that the Auto-Icon does vote, but only on occasions when the votes of the other Council members are equally split. In these cases the Auto-Icon invariably votes for the motion.'
http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/Faqs/auto_icon.htm

⁸⁴ Wilfrid Harrison ed., 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) xiv

hand te lezen en te kijken naar wat meer objectieve verslagen over zijn persoon.⁸⁵

Als er al enige problemen zouden rijzen om het werk van Bentham te begrijpen, dan zijn ze van een heel andere orde dan de problemen die opduiken om het werk van Plato, Rousseau of Hegel te begrijpen, aldus Harrison. Bij Bentham stellen zich weinig interpretatieproblemen, zijn ideeën zijn niet intrinsiek gecompliceerd en zijn dubbelzinnige uitdrukkingen zijn niet ondoorgrondelijk. De twee werken *A Fragment on Government* en *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* maken duidelijk dat Bentham een tweevoudige interesse had, die verre van eigenaardig was. Hij was begaan met praktische hervormingen en met de verheldering van het denken over sociale fenomenen. Bentham was absoluut geen wereldvreemde of onpraktische excentriekeling.⁸⁶

In tegenstelling tot John Stuart Mill had Bentham een sterk gevoel voor het belachelijke. Hij had net zulke brede interesse als elk ander normaal opgeleid man in zijn tijd. Hij observeerde de natuur, had belangstelling voor architectuur, schaak, muziek en toneel. Hij bleef ongetrouwd, maar zeker niet omdat hij een kloosterleven leidde. Er bestaat nog steeds een brief waarin hij, als jonge man, zijn jongere broer Samuel heel kundig adviseert over hoe zich te gedragen in liefdesaangelegenheden.

De reis naar Rusland die Bentham in 1785 ondernam om zijn broer op te zoeken, was een gewaagde onderneming en een lastige grand tour. De heenreis ging via Nice (dat hij bereikte per koets, kanaal en de Rhône) naar Smyrna (via Genua en Leghorn) dan naar Constantinopel en door Bulgarije en Polen. De terugweg bracht hem langs Warschau, Berlijn en Den Haag.

⁸⁵ Harrison verwijst hier naar een boek van C.W. Everett, *The education of Jeremy Bentham* uit 1931.

⁸⁶ Wilfrid Harrison ed., 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) xiv

Bentham bleef tot het eind van zijn leven een sociabel, innemend en vriendelijk man. Hij was in veel opzichten een eenvoudig, ongeunsteld mens, maar hij was verre van onpraktisch. Het verhaal over zijn inventiviteit en de praktische uitvoerbaarheid van zijn uitvindingen is onderdeel van de algemene geschiedenis van de negentiende eeuw. Zelfs zijn Panopticum werkte. Harrison noemt twee gevangenissen die naar dit model werden gebouwd: Joliet Penitentiary, Illinois, in 1920 en in 1932 Cuban Penitentiary.⁸⁷

Harrison geeft toe dat Benthams schrijfstijl zeker hinderlijk kon zijn, en dat die lastiger werd naarmate hij ouder werd. Maar daar was een bijzondere reden voor, namelijk dat Bentham zich heel bewust was van de dubbelzinnigheden van de gewone taal. Daarom ging hij zo ver om nieuwe woorden uit te vinden om meer duidelijkheid te scheppen. We hebben nooit het woord 'epistemo-threptic' geaccepteerd, maar wel woorden als 'internationaal' en 'codificatie'. In ieder geval is zijn stijl niet overal lastig. De twee genoemde werken bevatten veel zeer heldere tekst en enkele zeer sprekende epigrammen.⁸⁸ Inderdaad is het zo dat, als je Harrison volgt en Benthams teksten uit de eerste hand leest, je een heel ander beeld krijgt dan John Stuart Mill heeft geschetst. Bentham schrijft heel duidelijk, nauwkeurig, scherp, fijnzinnig en met humor. Of zoals Alan Ryan het stelt: 'Bentham's doctrine has the overwhelming virtue of clarity'.⁸⁹

4.1.3 Alan Ryan

Over Benthams utilitarisme zegt Ryan in zijn inleiding tot de uitgave *John Stuart Mill and Jeremy Bentham, Utilitarianism and Other Essays*, dat Bentham voor Mill de zuiverste vertegenwoordiger was van wat juist was aan het utilitarisme en ook van wat er compleet mis mee was. Toen Mill revolteerde tegen de opvoeding die hij van zijn vader en

⁸⁷ Wilfrid Harrison ed., 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) xv

⁸⁸ Wilfrid Harrison ed., 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948) xv

⁸⁹ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 37

Bentham had gekregen, en klaagde over het enge en overgesimplificeerde beeld van de menselijke natuur en de maatschappij dat onder de filosofische radicalen gangbaar was, was het altijd Benthams standpunt dat gekozen werd om ter discussie te stellen. Zoals uit Benthams tekst in *Principles of Morals and Legislation* blijkt, voldeed Bentham aan alle vereisten van de pure utilitarist. Hij stond vijandig tegenover theorieën over moreel gevoel, natuurrecht, en alle theorieën waarbij iemand zijn of haar visies zag als zouden ze boven het bereik van argument en tegenspraak staan. Hij stelde ondubbelzinnig dat plezier het enige intrinsiek goede was en dat de stand van zaken afgewogen moest worden aan de hand van hoeveel plezier (of pijn) het voor de betrokken met zich meebracht. De ultieme maatstaf kon daarom slechts het algemeen geluk zijn. Wat mannen en vrouwen beweegt om hun plicht te doen, de motieven waarnaar zij handelen, zijn te herleiden tot het zoeken naar plezier en het vermijden van pijn.⁹⁰

In tegenstelling tot veel filosofen die meenden, dat een beroep op het individuele geweten een juiste basis is voor het morele argument, vraagt Bentham ons te overwegen of een beroep op de ingevingen van ons eigen geweten niet getuigt van despotisme en vijandigheid ten opzichte van de rest van het menselijke ras. Bovendien is het wetteloos, omdat het risico bestaat dat het zal resulteren in evenveel antwoorden als er ondervragers zijn.⁹¹

Een liberaal aspect van Benthams denken is dat hij wenste dat de wet zich niet in detail bezig zou houden met wat er in onze geest omgaat. Zo lang we geen bedreiging voor anderen vormen, moeten we met rust gelaten worden. Dit zou dan leiden tot een tolerante houding ten opzichte van wat algemeen 'slachtofferloze misdaden' werd genoemd, zoals homoseksuele relaties tussen volwassenen die erin toestemmen, of verdovende middelen roken, of prostitutie. Ryan zegt

⁹⁰ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 25

⁹¹ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 27

dat het niet toevallig is, dat veel druk die uitgeoefend werd voor de liberalisering van de wet in de twintigste eeuw, uit de hoek van benthamisten kwam. Dus van hervormers, die het als vanzelfsprekend beschouwden dat algemeen welzijn het eigenlijke voorwerp van de wet is, en dat individuele deugd dat niet is. En die de vraag stelden of de kosten van verbod en dwang iets hebben opgeleverd dat overeenkomstig goed is. In Groot-Brittannië is de wetshervorming er tenminste gekomen door deze humanitaire druk, veeleer dan door de nadruk te leggen op 'mensenrechten'. De wetshervorming op homosexualiteit, om een duidelijk voorbeeld te geven, was niet het resultaat van de algemene overtuiging dat homoseksuelen dezelfde natuurlijke rechten hebben als heteroseksuelen om hun voorkeuren te verwezenlijken. Het was het resultaat van het groeiend besef dat de schade berokkend door het verbod groter was dan enig goed dat het voortbracht.⁹²

Over Mills opvoeding en zijn desillusie over het benthamisme zegt Ryan dat deze gewaarwording Mill tot een meedogenloos criticus van Bentham maakte. Indirect is deze kritiek het meest belangrijke wat Mills opvoeding heeft opgeleverd. Over die opvoeding schrijft Mill uitgebreid in zijn *Autobiography*. Het was een experiment van zijn vader om te zien hoeveel hij zijn zoon kon leren als hij zijn zoon helemaal voor zichzelf had, niet afgeleid door scholen en het gezelschap van andere kinderen.

Er bestaat geen twijfel over dat het intellectuele resultaat indrukwekkend was. Maar tegen de tijd dat John Stuart Mill twintig was, was hij helemaal klaar voor rebellie, alleen wist hij het zelf niet. In 1826 verviel hij in een acute depressie. Hij zei: 'Het kwam in me op om de vraag rechtstreeks aan mezelf te stellen. Veronderstel dat al je doelen in je leven gerealiseerd werden; dat al de veranderingen in instellingen en opinies waar je naar uitkijkt, onmiddellijk konden teweeg gebracht worden. Zou dit dan een grote vreugde en geluk voor

⁹² Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 32

je betekenen? En een niet te onderdrukken zelfbewustzijn antwoordde duidelijk: "Nee!".⁹³

De nutteloosheid van een leven gewijd aan het grootste geluk, dat zelf niet het minste geluk voortbracht, trof hem hevig. Mill trok uit deze ervaring de conclusie dat zijn depressie symbolisch was voor wat er fout was met het benthamisme. Het benthamisme was onvruchtbaar en emotioneel onaantrekkelijk. Het was een koude, analytische, kritische doctrine, misschien met de waardevolle verdienste om de zakelijke kant van het leven efficiënter aan te pakken, maar niet om ons te helpen om een betekenis in het leven te vinden of om ons te inspireren om enig moreel doel serieus te nemen.

Door over dit alles na te denken, ging Mill de mannen van de achttiende eeuw contrasteren met die van de negentiende eeuw. De mannen van de achttiende eeuw waren sceptisch, zonder emotie en objectief in hun levensopvatting. Ze zagen de dwaasheid en het bijgeloof van het ancien regime, maar ze hadden geen oog voor de gevoelsmatige ondersteuning waarin traditie en religieus gevoel hadden voorzien. Mill probeerde de deugden van de achttiende eeuw te combineren met de inzichten van de negentiende eeuw. Hij wilde alles breder en veelzijdiger zien, net als Goethe. In ieder geval wilde hij een intellectueel systeem dat rijker was dan datgene waar hij in opgegroeid was.⁹⁴

Mills probleem was echter dat hij wel veel van de romantische eis tot verscheidenheid, individualiteit en vrijheid wilde overnemen, maar heel zijn leven geloofde dat de psychologische theorie die zijn vader en

⁹³ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 34. 'It occurred to me to put the question directly to myself, "Suppose that all your objects in life were realized; that all the changes in institutions and opinions which you are looking forward to, could be effected at this very instant: would this be a great joy and happiness to you?" And an irrepressible self-consciousness distinctly answered, "No!".'

⁹⁴ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 35-36

Bentham onderschreven de enige mogelijk basis voor de sociale wetenschappen en morele theorie was.⁹⁵

4.1.4 Henk ten Have

In zijn inleidend hoofdstuk 'Leven en werken' van Jeremy Bentham, bevestigt Henk ten Have,⁹⁶ wat Harrison en Ryan ook zeggen, dat Bentham de geschiedenis van de wijsbegeerte vooral is ingegaan onder het negatieve beeld dat zijn voormalige leerling John Stuart Mill geschetst heeft.⁹⁷ In zijn essay over Bentham, dat hij een aantal jaren na Benthams dood publiceert, levert Mill forse kritiek op het werk en op de persoon van zijn leermeester. Deze wordt afgeschilderd als een dogmatische, naïeve, wat kinderlijke figuur, die weinig fantasie had en een beperkte mensenkennis. Zijn werk wordt op dat moment, aldus Mill, nauwelijks meer gelezen en de inhoud van zijn filosofie is niet erg origineel. Hooguit kon hem nog enige historische betekenis worden toegekend voor de ontwikkeling van de rechtsgeleerdheid, de wetgeving of de economie.

Inderdaad is zijn werk sindsdien voornamelijk bestudeerd door historici. Filosofen hebben in de regel volstaan met het lezen van de eerste hoofdstukken van *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, waarin zijn utilitaristische ethiek wordt uiteengezet en dat meestal als zijn hoofdwerk wordt beschouwd. Ook dit was veelal niet meer dan een eerbetoon aan de geschiedenis van de wijsbegeerte, aangezien Benthams utilitarisme door opeenvolgende generaties filosofen afdoende ondermijnd leek te zijn. De uitgave van een deel van Benthams geschriften door John Bowring (in elf delen verschenen van 1838 tot 1843) was bovendien dermate onaantrekkelijk, dat ze meer lezers afschrok dan aantrok.

⁹⁵ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 37

⁹⁶ Prof. dr. H.A.M.H. ten Have is hoogleraar ethiek aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

⁹⁷ Henk ten Have, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986) 7

De laatste jaren is echter een toenemende belangstelling te signaleren voor Bentham, ook van filosofische zijde. Dit is vooral een gevolg van betere kennis van zijn werk. Vanaf 1961 streeft een Nationaal Comité in Engeland naar een zo compleet en nauwkeurig mogelijke uitgave van Benthams geschriften. Er verschijnen regelmatig delen van de *Collected Works* van Jeremy Bentham. Hierdoor wordt de kennis van zijn opvattingen steeds minder afhankelijk van de slechte editie van Bowring, aldus Henk ten Have. Daarnaast komen talloze geschriften beschikbaar die zich onder de enorme, nooit eerder gepubliceerde, verzameling manuscripten in University College te Londen bevinden. Tientallen wetenschappers over de hele wereld zijn bij dit Bentham-project betrokken.⁹⁸ Als gevolg hiervan zien de laatste jaren ook nieuwe studies over Bentham en zijn opvattingen het licht.

Het bezwaar van de legendarische onleesbaarheid van Bentham wordt door deze nieuwe kritische edities van zijn werk steeds minder relevant. Net als Harrison zegt Ten Have dat blijkt dat, wanneer men Bentham inderdaad leest, zijn denken rijker en minder ongenueanceerd is dan werd beweerd. De korte hoofdstukken uit zijn veronderstelde hoofdwerk kan men niet zonder meer representatief achten voor het benthamisme in zijn geheel. Hoe meer kennis men neemt van zijn werk, hoe meer men het gangbare beeld over zijn opvattingen moet herzien. In zijn geschriften worden talloze thema's besproken, waarvan er vele ook nu nog relevant zijn. Benthams studies over taal en ontologie, egoïsme en altruïsme, rationalisme en ethiek, recht en plicht, staat en individu snijden dezelfde problematiek aan die in actuele filosofische discussies aan de orde is. Bij Bentham vindt men onderwerpen behandeld die ook nu in het centrum van de filosofische belangstelling staan.⁹⁹

Het boek van Henk ten Have is een van de weinige (Nederlandse) edities die een passende foto op het omslag heeft: een negentiende-

⁹⁸ [Bentham Project](http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/index.htm) : <http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/index.htm>

⁹⁹ Henk ten Have, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986) 8

eeuws schilderij van Bentham als geleerde. Zijn boek heet 'de eerste Nederlandse bijdrage tot een kritische herbezinning op het denken van de Britse filosoof Jeremy Bentham'.

4.2 Het hedendaagse debat

Zoals in de inleiding aangestipt, is het utilitarisme vanaf Bentham tot op heden een theorie die veel invloed heeft gehad en die heftige discussies teweeg heeft gebracht. Nog steeds verschijnen er artikelen en boeken die de polemiek op gang houden. Filosofen zijn voor en tegen, veroordelen het utilitarisme of proberen het in te passen in het hedendaagse wereldbeeld.

Het utilitarisme kent verschillende varianten, waarvan de bekendste het akt-utilitarisme en het regel-utilitarisme zijn.¹⁰⁰ Kritiek ondervindt het utilitarisme ten aanzien van de bepaling in hoeverre de gevolgen van handelingen met zekerheid kunnen worden voorspeld, wat de inhoud van termen als nut en geluk precies is, en vooral in hoeverre beide categorieën als meetbare grootheden kunnen worden ondergebracht in de bepaling van de zedelijkheid van een handeling. Het utilitarisme wordt ook wel afgewezen op grond van de redenering, dat stringente toepassing van het nutsprincipe kan leiden tot aanzienlijke nadelen voor individuen of minderheden ten opzichte van meerderheden of de samenleving als geheel.¹⁰¹

4.2.1 Nicholas Fearn, Cees Maris en Peter Venmans

Mijn eerste confrontatie met de filosofie van Bentham was een artikel in het populaire *Filosofie Magazine* van oktober 2001.¹⁰² Op de voorpagina staat een foto van het hoofd van Benthams auto-icon met daaronder: 'Waarom Bentham zich liet opzetten'. Op pagina 5 bij de

¹⁰⁰ Akt-utilitarisme is de idee dat een handeling wordt beoordeeld als goed of fout naar de gevolgen ervan (consequentialisme). Regel-utilitarisme is de idee dat een handeling wordt beoordeeld als goed of fout naargelang de goede of slechte gevolgen van de regel dat iedereen de handeling moet uitvoeren in gelijke omstandigheden.

¹⁰¹ Harry Willemsen ed., 'Utilitarisme' in: *Woordenboek filosofie* (Assen en Maastricht 1992) 440-441

¹⁰² Nicholas Fearn, 'De rekenmethode van Bentham' in: *Filosofie Magazine* 10, 8 (Amsterdam 2001) 31-35

inhoudsopgave staat onder dezelfde foto, maar in een iets grotere versie, het tekstje: 'De rekenmachine van Bentham. Moraal is een kwestie van calculeren, stelde Jeremy Bentham, de grondlegger van het utilitarisme. Streef een zo groot mogelijk geluk voor zoveel mogelijk mensen na. Ter lering en vermaak van anderen liet hij zich na zijn dood opzetten'. Op pagina 31, waar het artikel van Nicholas Fearn¹⁰³ begint, staat de foto uitvergroot over een halve bladzijde met als ondertitel 'Jeremy Bentham in was'. De kop van het artikel luidt: 'De rekenmethode van Bentham. Moraal: een kwestie van hedonistisch calculeren'. De toon is dan meteen gezet. Het is een luchtig artikel dat zich aan de hand van een aantal voorbeelden vrolijk maakt over de excentrieke filosoof in de kast van University College.

Fearn zegt dat het utilitaristische ideaal de verbeelding van staatslieden prikkelde, maar Benthams methode om dat ideaal te bereiken was net zo excentriek als zijn panopticum. Fearn noemt een aantal bezwaren die aan het utilitarisme kleven. 'De berekeningen van de utilitarist zijn natuurlijk vaak een slag in de lucht, omdat er geen objectieve methode is om goed en kwaad te kwantificeren. Hoeveel leed is bijvoorbeeld een inbraak waard, gemeten naar andere kwaden? De helft van het verlies van een vinger? Honderd insectenbeten? Hoe kunnen we iemands plezier en leed vergelijken met dat van iemand anders? Dit brengt ons op een volgend bezwaar: volgens de utilitaristische methode is niets heilig. Het utilitarisme staat geen absolute waarden toe. Niets wordt uitgesloten en alles kan naar de omstandigheden worden toegelaten.'

Fearn verwijst dan naar het werk *Utilitarianism; For and Against* uit 1973 van de Engelse filosoof Bernard Williams¹⁰⁴ die via een gedachte-experiment dit probleem aan de kaak stelde. Dit gedachte-experiment bestaat, zoals meer voorbeelden die auteurs pro en contra het

¹⁰³ Nicholas Fearn is een Britse filosoof en publicist. Auteur van o.a. het boek *Zeno en de schildpad; denken als de grote filosofen* (Amsterdam 2002)

¹⁰⁴ Deze verwijzing van Fearn is incompleet, aangezien het boek *Utilitarianism, for and against* het werk is van twee auteurs: J.J.C. Smart, die pro is, en Bernard Williams, die tegen is.

utilitarisme opdissen, uit het iemand voor een dilemma stellen. Om het leven te kunnen redden van tien mensen in een bedreigde situatie, wordt voorgesteld het leven op te offeren van één onschuldig mens die nergens iets mee te maken heeft. Hiermee zou aan een kwantitatieve regel voldaan worden: het geluk van tien mensen prevaleert. Dit is een extreem voorbeeld dat zich in de werkelijkheid nooit kan voordoen. Het is een theoretisch voorbeeld dat zogenaamd bedoeld is om de principes van het utilitarisme te verduidelijken. Naar mijn mening is zo'n voorbeeld naast de kwestie. Hier is geen sprake van een vuistregel voor een rationele beslissing.

Het artikel eindigt met een foto ten volle van het opgezette lichaam van Jeremy Bentham in de kast en een tekstblok 'Uses of the dead to the living' van Anja Pleit. Zij weet te melden dat het een onopvallende houten kast is waarin het opgezette lichaam van Bentham op een stoel zit. De deuren staan open en de inhoud is van het publiek afgeschermd door glas. Het opgezette lichaam is opgevuld met stro en Benthams skelet en draagt een van zijn zwarte pakken. Er is geen enkel stukje huid te zien, aangezien het prepareren niet geheel met succes verliep. Het hoofd, ontdaan van iedere gezichtsuitdrukking, was zo lelijk geworden, dat het vervangen is door een wassen model. Het echte hoofd lag lange tijd in de kast op de grond tussen Benthams benen, maar was te vaak het onweerstaanbare doelwit van studentengrappen en is verplaatst naar de kelder van het College.

Het tweede artikel over Bentham in hetzelfde tijdschrift is een interview met rechtsfilosoof Cees Maris.¹⁰⁵ De kop luidt: 'Cees Maris over het utilitarisme. Voor Bentham waren de mensenrechten onzin, metafysica'. Maris verklaart het utilitarisme beginselloos. 'Het is plat. Alles is materiaal voor calculatie, ook de liefde. Het is de ultieme vorm van middenstanddenken. Wie zijn handelen laat bepalen door de vraag of dat bijdraagt aan het grootste geluk voor het grootste aantal, is voortdurend aan het rekenen'. Maris vindt het nog wel te begrijpen

¹⁰⁵ Prof. dr. C.W. Maris is hoogleraar rechtsfilosofie en sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.

dat iemand zijn eigen geluk nastreeft, maar waarom zou je uit zijn op het geluk van anderen?¹⁰⁶ Wellicht heeft Maris er met deze opmerking geen erg in dat ze getuigt van egoïsme en gebrek aan sociaal gevoel. Er is toch ook het principe 'gedeelde vreugde is dubbele vreugde en gedeelde smart is halve smart'. Je kunt ook plezier hebben als je ziet dat anderen blij zijn of verdrietig als je ziet dat anderen dat zijn.

Aan de andere kant zegt Maris dat we nu wel veel kritiek kunnen hebben op het utilitarisme, maar dat het in Bentham's tijd revolutionair was. Bentham zag het utilitarisme als een normatieve basis voor het rechtssysteem. Als een ideaal, een alternatief voor het heersende Engelse recht. Hij leefde in een standenmaatschappij waarbij sommigen veel meer privileges hadden dan anderen. In Bentham's nieuwe systeem telt iedereen voor één. Democratisch dus. Bovendien formuleerde hij het in een context waar religieuze ideeën nog maatgevend waren. Bentham gaat uit van een nuchtere, aardse opvatting van de mens. De mens is geen afspiegeling van God en het leven hier op aarde is niet slechts een voorportaal van het hiernamaals. Je hebt alleen maar dit leven en daar kun je maar beter het beste van maken: zoek het geluk.

Bentham doorbreekt daarmee taboes. Zo is het menselijk lichaam voor een utilitarist niet onschendbaar, zoals in het traditionele christelijke wereldbeeld. Als je de medische wetenschap verder kunt brengen door onderzoek te doen op lijken: prima. Maris verbindt hier dan meteen de gevolgtrekking aan dat Bentham, als hij in onze tijd had geleefd, zeker geen principiële bezwaren zou hebben gehad tegen genetische manipulatie. Ik zet hier vraagtekens bij of je zomaar een reactie van Bentham op een hedendaagse problematiek kan veronderstellen. Er zijn meer auteurs die hypothesen ten beste geven over wat Bentham nú gezegd zou kunnen hebben.

Verder stelt Maris dat Bentham niet uit gaat van absolute waarden. 'Hij wil de moraal een nuchterder en aardse basis geven. In die zin

¹⁰⁶ Cees Maris, 'Utilitaristische afwegingen & no-nonsensepolitiek' in: *Filosofie Magazine* 10, 8 (Amsterdam 2001) 36-37

denken de meeste mensen nu utilitaristisch. Alleen, het gaat om het geluk van elk individu, niet om de grootste gemene deler.'

De benaming hedonistische calculus heeft een denigrerende klank. Het Griekse woord voor plezier of genot, *hèdonè*, heeft zijn glans door de eeuwen heen kennelijk verloren. Een doctrine die het streven naar plezier verkondigt, wordt blijkbaar minder serieus genomen dan een doctrine die het streven naar de deugd predikt. Ook zonder dat de inhoud van het woord deugd wordt gedefinieerd is de klank gewichtiger. Hetzelfde geldt voor doctrines van de plicht. Je ziet het woord hedonist gebruikt worden als een scheldwoord met de connotatie: een flierefluiter die niet deugt. Een filosofische theorie die het streven naar genot verkondigt, wordt door sommigen belachelijk gevonden.

In een boek van Peter Venmans¹⁰⁷ dat onlangs is verschenen, *Over de zin van het nut*, en waar op het omslag weer de foto van Bentham in de kast prijkt, wordt Bentham opnieuw op een belachelijk makende manier neergezet als hedonist. 'Plezier was volgens hem het grootste goed ter wereld en tot wanhoop van zijn tijdgenoten liep hij heel hoog op met seks. Voor de maaltijd, na de maaltijd, als het even kon zelfs tijdens de maaltijd; en dat natuurlijk drie keer per dag, zolang het het algemeen nut maar ten goede kwam'. Dit filosofisch essay behandelt de historische wortels en de hedendaagse bestaansvormen van twee Angelsaksische denkrichtingen: utilitarisme (Brits) en pragmatisme (Amerikaans).¹⁰⁸

Venmans is een gewaardeerd essayist. In Vrij Nederland recenseert Carel Peeters hem als volgt: '*Over de zin van het nut* is een heel interessant essay omdat je op een bijna panoptische manier ziet hoe Venmans zijn gedachten uiteenzet, terugneemt, nuanceert, afwijst,

¹⁰⁷ Peter Venmans, *Over de zin van het nut* (Amsterdam 2008) Venmans is docent, auteur en recensent bij De Volkskrant en De Morgen.

¹⁰⁸ Marnix Verplancke, boekrecensent voor Liberales, nieuwsbrief 207, 23.05.08
<http://www.liberales.be/cgi-bin/show.pl?boek&nut&print>

maar toch vasthoudt aan het Geluk.¹⁰⁹ Al is het mijn ervaring met Carel Peeters als recensent, dat hij graag een loopje neemt met auteurs en de spitsvondigheden van zijn eigen kritiek het leukst vindt, of die nu klopt of niet. Dat is hier dus ook weer het geval. Zijn artikel wemelt van de clichés over Bentham en Mill.¹¹⁰

Tot hier de voorbeelden van auteurs die succes hebben met het belachelijk maken van Bentham. Als eerste kennismaking met Bentham gaven deze teksten mij de indruk dat het om een vrolijke gek gaat. Desondanks zit er in hun verhaal altijd iets paradoxaals. Niet alleen Bentham was taai, zijn theorie heeft ook al het een en ander overleefd.

4.2.2 J.J. von Schmid

Dat Bentham aanvankelijk dacht dat hij bestuurders tot zijn theorie zou kunnen overhalen, heeft bij sommigen kwaad bloed gezet. Men verweet hem een Machiavelli voor de vorsten uit zijn tijd te willen zijn. Dat is een zware aantijging, maar aan de andere kant wel begrijpelijk omdat Machiavelli ook een vorm van utilitarisme toepaste. Ik licht dit toe aan de hand van wat J.J. von Schmid¹¹¹ hierover opmerkt.

Met de Renaissance verdween de rijksvorm van de Middeleeuwen. Een nieuwe vorm van bestuur ontstond, die van een staatsbestuur met een absoluut vorst. Het streven naar individualisme leidde ertoe om één persoon, als individu, aan het hoofd van de staatsgemeenschap te brengen. Dit werd dus een zaak van politiek, van staatkunde, waarbij heel het denken en handelen op het bereiken van dit ene doel gesteld werd. Het vereiste een praktische en realistische geest, met inzicht in mensen en verhoudingen, zoals zij werkelijk zijn. Niet de geest van de

¹⁰⁹ Peter Venmans, *Over de zin van het nut* (Amsterdam 2008)

http://www.uitgeverijatlas.nl/result_titel_pers.asp?id=1805

¹¹⁰ Carel Peeters, 'Smal geluk' in: *Vrij Nederland* 19.04.2008

<http://www.vn.nl/KunstCultuur/DeRepubliekDerLetteren/ColumnCarelPeeters/ArtikelColumnCarelPeeters/SmalGeluk.htm>

¹¹¹ Jhr. Dr. Johan Jacob von Schmid was hoogleraar in de wijsbegeerte van het recht en de moraal aan de Universiteit van Brussel.

Middeleeuwer, die de dingen zag als *naar een idee* en zoals zij *zouden moeten zijn*.

Een persoon, die een goed vorst wil zijn, zal hetgeen hij als goed en kwaad beschouwt moeten laten afhangen van het feit of het al of niet tot dat beoogde doel leidt. Dit heet in de moraalfilosofie het huldigen van het utilitarisme. Wat nuttig is, is goed; wat in strijd met het nut is, is kwaad. Hierbij hangt het zedelijk oordeel dus af van het bereikte resultaat, niet van de gezindheid, waarmee de daad wordt verricht, noch van de vraag, of men aan een zedenwet gehoorzaamt. Volgens Von Schmid wordt het zedelijk handelen hier tot een wisselvallig iets. Slaagt degene die handelt, heeft bijvoorbeeld een staatsman succes, dan is zijn handelen goed geweest; slaagt hij niet dan zal diezelfde handeling als slecht veroordeeld worden. De beoordeling is dus afhankelijk van het gevolg.

In andere landen dan Engeland, bijvoorbeeld Duitsland, staat het utilitarisme als moraal niet zeer hoog aangeschreven, vooral wanneer dit opportunisme, want zo wordt het ook veelal aangeduid, ten voordele van zichzelf wordt gehuldigd bij het handelen tegenover anderen. De kritiek is hier dat het zedelijk handelen niet bepaald kan worden door en in zijn beoordeling afhankelijk kan zijn van een resultaat, dat niet meer dan een onzeker gevolg kan zijn. De zedelijke waarde is integendeel een bestanddeel van de handeling zelf.

De Florentijnse staatsman Niccolo Machiavelli (1469-1527) heeft dit zedelijk utilitarisme noodzakelijk geacht voor de vorst, die in zijn tijd een goede vorst wilde zijn. Want met de christelijke moraal zal men er niet komen, vond Machiavelli. Hij is het type van de volkomen Renaissancist. In zijn denken herinnert niets meer aan het christelijk idealisme. De moraal, die hij de vorst als juist voorschrijft, in zijn vorstenspiegel (*De Vorst, Il Principe*; 1513) is van christelijk standpunt ontstellend, uiterst gewaagd en gedurfd. Zij is daardoor ook in geestelijk opzicht het bewijs van de zelfstandigheid en vermetelheid van de mens in dit tijdperk.

De politiek van de vorst zal zich niet om voorschriften van christelijke moraal kunnen en mogen bekommeren. Dat is onmogelijk; niet in het belang van de vorst zelf als mens, maar in het belang van de staat. Wie een goed vorst wil zijn, kan niet tegelijk een goed mens zijn. De politieke verhoudingen laten dit niet toe. Wie bijvoorbeeld vertrouwen stelt in zijn tegenstanders, loopt gevaar misleid en bedrogen te worden, met het gevolg dat zijn staat te gronde gaat. Zoals de vorst, die aan de belofte geloof hechtte, dat men zijn macht zou eerbiedigen en die daarom vreemde troepen doortocht verleende. Zijn deugd speelde hem en zijn staat parten.

De vorst moet integendeel weten te verschrikken als een leeuw en te bedriegen als een vos. Zo alleen krijgt men andere machten er fysiek en moreel onder. Zo alleen zal het mogelijk zijn om op blijvende wijze een toestand van orde en rust te scheppen. Bedrog en misleiding kunnen voor het bereiken van bepaalde doeleinden nuttig, of noodzakelijk, zijn. Daarom is hij, die zo handelt, iemand die goed handelt. Als de mensen goed waren, zou deze leer slecht zijn, maar omdat zij slecht zijn, is deze leer goed. De feitelijke waarde van dit utilitarisme is dus betrekkelijk, het is afhankelijk van de slechtheid van de mensen.

Dit is het beruchte Machiavellisme. Het bevat een totale omkering van de zedelijke waarden. Goed is slecht, en slecht is goed. Het is begrijpelijk dat deze leer bij velen zedelijke verontwaardiging wekte. Toch is zij blijven voortleven in de praktijk van de staatkunde en werd en wordt zij nog vaak met goed gevolg door vorsten, diplomaten en staatslieden toegepast, al blijft zij ook even berucht.

Voor al het feit, dat het hier een theorie, dus een algemene beschouwing over de moraal betrof, die aan de vorsten werd voorgehouden, moet aanstoot hebben veroorzaakt. Want wat Machiavelli hier in zijn boek verkondigde was feitelijk al door vele eeuwen heen in praktijk gebracht. De Romeinse staatkunde kende deze moraliteit al. Als realistische politici hadden de Romeinen daarmee een heerszucht uitgeleefd, die tot een standvastig wereldrijk

had geleid. Zij was bestanddeel van hun 'verdeel en heers'-politiek. Eerst onenigheid zaaien in naburige landen, die daardoor innerlijk zedelijk verzwakt werden. Daarna ingrijpen om de noodzakelijke orde te herstellen, zogenaamd in het belang van dit volk en als het mogelijk was op verzoek van een der partijen, en ten slotte inlijving en onderwerping. Het was dus een scheppen van politieke macht, door middel van zedelijke ontbinding van hen die samenhorig waren en daarop na de onderwerping, een tegengaan van het ontstaan van samenhorigheid. Zo was wereldmacht ontstaan en zo zou er nu staatsmacht moeten komen. Machiavelli greep dus terug naar de Oudheid, al was het christendom ook wel door een dergelijk machtspolitiek met geweld opgelegd (door Clovis bijvoorbeeld).

Machiavelli schiep dus in de moraal filosofie een nieuwe bron voor de moraal. Zij is gelegen in het staatsbelang, ook wel de staatsraison genaamd. Zij laat zich alleen begrijpen in het plaatselijk historisch beeld van haar tijd. Von Schmid vindt dat zij zich als algemene theorie niet laat verdedigen. Want zo beschouwd zou hier niet het bestaan van het kwade, maar juist het voortbestaan van het goede tot een vraagstuk worden. Slechts voor bijzondere omstandigheden laat zij zich verdedigen, als een middel ter handhaving van het goede te midden van het kwade, wanneer dit algemeen heerst in zedelijk ontaarde verhoudingen. Op de duur laat zich door middel van bedrog en misleiding echter niets blijvends opbouwen, ten gevolge van het wantrouwen dat hierdoor wordt opgewekt. Wie eens bedrogen werd, blijft op zijn hoede.

Von Schmidt is van mening dat Machiavelli de moraal omlaag trok, in de sfeer van de macht en van het geweld. Daarmee leidde hij haar uit het rijk van de menselijke geest in dat van de natuur terug. Daar hoort zij niet thuis, ook al zet men haar daar van tijd tot tijd weer in. Dat deden de sofisten in de Oudheid al. Het ging dan ook voor Machiavelli bij de vorst om niets anders dan het verkrijgen en handhaven van de fysieke macht in de staat. Maar ook slechts daarvoor, en niet voor zichzelf, beval Machiavelli de vorst zulk een

optreden aan en dan nog alleen, wanneer het belang het vereiste. Nooit beval hij het bedrog en de misleiding aan ter wille van hen zelf. Daarom is het dan ook een utilitarisme. De persoonlijkheid, het individu, viert hier dus hoogtij.

Machiavellistisch optreden is een optreden, waarbij het redelijk denken, de ratio, zich uit, zonder zichzelf aan een moraal te binden en met het doel een ander, die wel door een moraal gebonden is, juist daarom te kunnen bedriegen, omdat hij door het aanhangen van die moraal als zijn tweede natuur, de mogelijkheid van bedrog niet heeft kunnen voorzien. Het paart intelligentie aan zedelijk tekort en is daardoor typisch barbaars.¹¹²

Ik meen dat het duidelijk is dat Jeremy Bentham niet op deze manier redeneerde en dat het verwijt dat hij als een Machiavelli handelde niet terecht is. Bentham pleitte wel voor een geordende staat, maar zeker geen totalitaire staat. Hij stond controle voor, maar wel binnen een gevangenisstelsel, omdat dit het gedrag van mensen positief kan beïnvloeden. Een gangbare opinie in zijn tijd en nog lang daarna was, dat door opvoeding mensen een beter mens kunnen worden. Scholing en inzicht kunnen preventief werken bij de bestrijding van criminaliteit. Dit heeft niets te maken met een totalitaire en overmatig gecontroleerde samenleving zoals die bijvoorbeeld wordt voorgespiegeld in de romans van Aldous Huxley, George Orwell en Ira Levin.¹¹³ Uit Benthams tekst is duidelijk dat hij geen staatsbemoediging wilde met wat zich privé in de geest van mensen afspeelde. En nog minder dat hij een systeem als Big Brother voorstond zoals de laag bij de grondse en voyeuristische televisieserie die John de Mol produceerde.

¹¹² Jhr Dr J.J. von Schmid, *Grote denkers over de moraal* (Haarlem 1953) 115-120

¹¹³ Aldous Huxley, *A brave new World*; George Orwell, *1984*; Ira Levin, *This perfect day*.

4.2.3 Trudy van Asperen

In het ANTW Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte van januari 1991 publiceerde Trudy van Asperen¹¹⁴ het artikel *Can utilitarianism be salvaged as a theory for social choice?* Zij start haar artikel met het beschrijven van de attractiviteit van het utilitarisme en ze geeft drie redenen voor die attractiviteit.¹¹⁵ We leven in een maatschappij waarin mensen die geen auto hebben het gevoel hebben dat ze moeten uitleggen waarom ze er geen hebben. De veronderstelling heerst dat iedereen die een zekere leeftijd heeft bereikt en een bepaald minimum niveau van inkomen ook een wagen bezit. Degenen die er geen hebben, moeten verantwoorden waarom zij niet tegemoet komen aan de verwachtingen. In de sociale filosofie, of althans in de Angelsaksische variant van de sociale filosofie, krijg je ook vaak de indruk dat utilitarist zijn het theoretische equivalent is van eigenaar zijn van een auto. Er wordt verondersteld dat je de utilitaristische overtuiging deelt. Als dat niet zo is, dan moet je uitleggen waarom niet. Ongetwijfeld is het utilitarisme de meest invloedrijke normatieve theorie van de laatste honderd jaar. De verdedigers ervan zijn talrijk en degenen die een afwijkende positie innemen, doen dat meestal door uit te leggen waarom of op welk gebied het mis gaat met het utilitarisme.

Hoe is die invloed en aantrekkingskracht te verklaren? Ten eerste is er de aantrekkelijke gedachte dat menselijk welzijn van essentieel belang is voor de moraal. Utilitarisme is humanistisch. De reden waarom moraal van belang is, is dat 'moraal gemaakt is voor mensen en niet mensen voor de moraal'. Er is geen ruimte voor de aanbidding van regels. Het punt van deze moraal is eenvoudig en helder: het geluk van het menselijke ras. Vervolgens stelt het utilitarisme dat meer van het goede beter is dan minder. Het advies is dan ook om

¹¹⁴ Prof. dr. G.M. van Asperen (1941-1993) was tot haar overlijden in 1993 hoogleraar ethiek aan de Universiteit van Amsterdam.

¹¹⁵ G.M. van Asperen, 'Can utilitarianism be salvaged as a theory for social choice?' in: *ANTW Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 83.2 (Tilburg 1991) 103-113

menselijk welzijn te maximaliseren. Dit noemt Van Asperen de substantiële reden.

De tweede reden die heeft bijgedragen tot de populariteit van het utilitarisme is de transparantie die het beweert bij te dragen tot het normatieve discours. Het discours over wat juist is om te doen, over wat werkelijk van belang is. Eenmaal dat je de doelstelling om menselijk geluk te maximaliseren hebt geaccepteerd, wordt de vraag hoe dit het best kan worden gerealiseerd simpelweg een kwestie van informatie en berekening. Informatie over wat mensen nu eigenlijk willen en berekening van welke van de vele mogelijkheden tot het beste resultaat zullen leiden. Met de geschriften van Jeremy Bentham heeft het utilitarisme een doorslaggevende wetenschappelijke aantrekkingskracht gekregen. De theorie rekent af met hypocrisie, obscurantisme en het zich beroepen op tradities. Wat van beslissend belang is voor het menselijke ras moet het voorwerp worden van rationeel denken. De meeste theorieën over sociale keuze gaan van de veronderstelling uit dat publieke beslissingen meer transparantie vragen dan private beslissingen. Het moet overtuigend duidelijk gemaakt worden waarom het ene wel en het andere niet de uitkomst van de afwegingen is. Het utilitarisme beantwoordt geheel aan deze eis van doorzichtigheid en de wens van maximale rechtvaardiging. Van Asperen noemt dit de epistemologische reden.

De derde reden voor de aantrekkelijkheid van het utilitarisme is dat het buitengewoon geschikt is als normatieve theorie in een pluriforme samenleving. Met een pluriforme samenleving bedoelt Van Asperen een maatschappij waar geen consensus bestaat over 'laatste vragen'. Zij denkt daarbij aan vragen die in religieuze tradities werden gesteld, of op een meer theoretisch niveau, in metafysische systemen. Onze maatschappelijke wereld is echter een agnostische wereld geworden ten overstaan van zulke vragen, wat ook de overtuigingen mogen zijn die we er privé op na houden. In publieke discussies kunnen we niet langer refereren aan algemeen gedeelde interpretaties over de wereld en onze plaats erin. We hebben geen gemeenschappelijk wereldbeeld.

In deze situatie biedt het utilitarisme een uitweg omdat het slechts minimale veronderstellingen doet. De hoofdveronderstelling is de substantiële onderstelling dat enkel menselijk welzijn telt. Deze veronderstelling wordt gepresenteerd als zijnde *neutraal* ten opzichte van de verschillende visies die mensen kunnen hebben. Met andere woorden, de theorie respecteert de autonomie van individuen om hun eigen leven vorm te geven op hun eigen manier. Ze schrijft niet voor op welke manier we geluk moeten opvatten. Wat telt wanneer we publieke beslissingen moeten nemen is, dat we een algemene maatstaf hebben die het mogelijk maakt om de meest gunstige beslissing te nemen. Van Asperen noemt dit de sociologische reden.

Het is de combinatie van deze drie redenen die verschillende mensen op verschillende manieren aantrekt. In Bentham's tijd was het de suggestie van wetenschappelijke berekening om publieke beslissingen en overheidsbeleid op te baseren dat de doorslag gaf. Voor velen geldt dat tegenwoordig nog. Maar vandaag is voor veel mensen ook de belofte van neutraliteit van nog groter belang.

Het utilitarisme deelt sommige van deze kenmerken met andere morele systemen. Het zijn typisch kenmerken van bepaalde beginselen uit de Verlichting. De nadruk van het utilitarisme op het wereldse heden en het belang van menselijk geluk deelt het met haast alle moderne seculiere theorieën over moraal. Het deelt de nadruk op formalisering met de filosofie van Kant. Het deelt de nadruk op neutraliteit met het politiek liberalisme. Waar we hier mee te maken hebben is een van de antwoorden van de Verlichting op de moderne wereld waar we zelf deel van uitmaken.

4.2.4 J.J.C Smart en Bernard Williams

In de discussie voor en tegen het utilitarisme wordt regelmatig verwezen naar een boek uit 1973 van de Britse filosofen J.J.C. Smart (1920)¹¹⁶ en Bernard Williams (1929-2003)¹¹⁷, *'Utilitarianism for and*

¹¹⁶ J.J.C. Smart is emeritus hoogleraar filosofie aan de Monash University in Australië, daarvoor hoogleraar aan de University of Adelaide en de Australian National University.

against.¹¹⁸ Smart is pro en Williams is contra. Zowel Smart als Williams reageren tegen het gebrek aan aandacht voor de positie van het individu. Beide filosofen gaan echter uit van de utilitaire theorie van Henry Sidgwick (1838-1900) *The Methods of Ethics* uit 1874. Sidgwick staat geheel in de traditie van Bentham en Mill, maar met dit verschil dat Sidgwick het accent meer op theoretische kennis dan op praktijk legt. Hij zet de diverse ethische methoden naast elkaar, noteert hun onderlinge relatie, de punten waar ze conflicteren, om het onderwerp zo nauwkeurig mogelijk te definiëren. Het model voor zijn benadering is niet Bentham of Mill, maar de *Ethica* van Aristoteles.

Sidgwick's idee over een 'methode' voor de ethiek is niet hetzelfde als een ethisch principe, een ethische theorie of een ethische beslissingsprocedure. Een methode is voor hem een manier om tot beredeneerde overtuigingen te komen over wat zou moeten gebeuren. Dus kan het best zijn dat deze methode een betrokkenheid reflecteert tot een of meerdere ethische principes, als basis voor de reden van iemands beslissing om iets te doen. Dus iemand zou op theologische gronden kunnen stellen dat de morele orde van het universum utilitair is, omdat God het grootste geluk voor het grootste aantal wil, terwijl hij tegelijk kan stellen dat de juiste gids voor de praktische rede het verlichte eigenbelang is, omdat utilitaire berekeningen een zaak van God zijn en God de kosmos heeft geordend om te verzekeren dat het verlichte eigenbelang tot het grootste geluk leidt. In dit geval zou iemands ethische methode een rationeel egoïsme zijn, maar de filosofische rechtvaardiging voor deze methode zou appelleren aan utilitaire principes. De nadruk ligt bij Sidgwick op het denkproces tussen principes en praktische conclusies. Als leidend principe stelt hij dat we een universeel standpunt moeten aannemen, dus niet individueel, niet nationaal maar internationaal, dat geldt voor het hele universum.¹¹⁹

¹¹⁷ Bernard Williams was hoogleraar in Oxford, Londen, Cambridge en Berkeley.

¹¹⁸ J.J.C. Smart en Bernard Williams, *Utilitarianism, for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985)

¹¹⁹ 'Henry Sidgwick' in: <http://plato.stanford.edu/entries/sidgwick/>

Wat Smart echter afwijst bij Sidgwick is het feit dat die zijn exposé in het kader van een cognitieve meta-ethiek plaatst, waarbij hij de utilitaire principes verbindt aan een soort intellectuele intuïtie. Daarom wil Smart tot op zekere hoogte proberen Sidgwick in een modern kleedje te stoppen. De axioma's van het utilitarisme zijn dan niet langer de uiting van intellectuele intuïtie, maar de uitdrukking van onze houding en gevoelens.¹²⁰

Smart noemt zijn voorwerp van studie 'act-utilitarianism'. Daarmee bedoelt hij het ethische systeem dat vrij is van traditionele of theologische associaties en waarbij het beeld van het juiste of het foute van handelingen uitsluitend afhankelijk is van het goede of slechte van de gevolgen. Dat wil zeggen afhankelijk van het effect van de handeling op het welzijn van alle menselijke wezens (en ook alle voelende wezens). Smart verdedigt het 'extreem' utilitarisme of het 'act utilitarianism' als tegengesteld aan 'beperkt' of 'rule utilitarianism'. Smart geeft twee argumenten tegen regel-utilitarisme. 1) Regel-utilitarisme vervalt in akt-utilitarisme omdat er geen adequaat criterium is voor wat kan tellen als een 'regel'. 2) Zelfs als er een dergelijk criterium zou bestaan, dan zou regel-utilitarisme in de onhoudbare positie terecht komen dat ze prefereert om een regel te volgen, zelfs als het beter zou zijn als deze regel werd gebroken. Smart noemt dit 'bijgelovige regelaanbidding'.¹²¹

Als het utilitarisme aangevallen wordt, komt men vaak met extreme voorbeelden. Er wordt naar een keuze gevraagd tussen iets slechts of minder slecht, zoals de dood van tien mensen of van één mens. De redenering is dan dat het utilitarisme een slechte handeling zou goedkeuren als die in het algemeen belang is. Maar Smart zegt hier terecht dat dergelijke extreme situaties zich in een gewone

¹²⁰ J.J.C. Smart en Bernard Williams, *Utilitarianism, for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985) 4

¹²¹ J.J.C. Smart en Bernard Williams, *Utilitarianism, for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985) 10

samenleving niet voordoen. Het zijn logisch beredeneerde voorbeelden, maar gelukkig geen feitelijke voorbeelden.¹²²

Het meest overtuigende argument ten voordele van het utilitarisme vindt Smart dat de dictaten van gelijk welke deontologische ethiek in sommige gevallen altijd tot ellende leiden, die had kunnen vermeden worden indien utilitaire principes zouden zijn toegepast.¹²³ Een probleem dat zich echter stelt, is de vraag hoe het in de toekomst verder moet. Aangezien het utilitarisme is gebaseerd op uitsluitend empirische feiten, en we de mogelijkheden van de technologische vooruitgang niet kennen, kunnen we de gevolgen niet inschatten. Dit betekent zowel dat de aantrekkelijkheid om een utilitaire ethiek voor te staan toeneemt, maar aan de andere kant verhoogt het de moeilijkheid om een dergelijke ethiek toe te passen.¹²⁴

Bernard Williams begint zijn essay met een uitspraak van Nietzsche: 'If we possess our *why* of life we can put up with almost any *how*. – Man does not strive after happiness; only the Englishman does that'. In plaats van termen van de hoeveelheid plezier, gebruikt Williams liever de economische uitdrukking van een stijging of daling van het nut voor mensen. In het algemeen neemt hij aan, net als de meeste moderne auteurs van filosofie en economie, dat men met praten over plezier of nut spreekt over de verlangens of voorkeuren van mensen en hun streven om te krijgen wat ze willen of verkiezen, eerder dan dat men spreekt over een of ander gevoel van plezier of geluk. Williams gebruikt het woord utilitarisme in de betekenis van eudaimonisch consequentialisme. Met zijn essay wil Williams wijzen op het feit dat er enige ongewenste kenmerken aan het utilitarisme kleven die voortkomen uit de algemene consequentialistische

¹²² J.J.C. Smart en Bernard Williams, *Utilitarianism, for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985) 51, 71

¹²³ J.J.C. Smart en Bernard Williams, *Utilitarianism, for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985) 62 'The chief persuasive argument in favour of utilitarianism has been that the dictates of any deontological ethics will always, on some occasions, lead to the existence of misery that could, on utilitarian principles, have been prevented'.

¹²⁴ J.J.C. Smart en Bernard Williams, *Utilitarianism, for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985) 64

structuur. Williams stelt zich vragen wat betreft rechtvaardigheid en integriteit. Hij stelt dat utilitarisme niet de hoop kan hebben om op enig serieus niveau zinnig te zijn wat betreft integriteit. Dit kan niet volgens hem, omwille van de zeer fundamentele reden dat het slechts betrekking heeft op de meest oppervlakkige gevoelens van menselijke verlangens en handelingen.¹²⁵

Over de eenvoud van het utilitarisme merkt Williams op dat dit niet hetzelfde betekent als een gebrek aan intellectuele subtiliteit. Utilitarisme, zowel in theorie als praktijk, is onrustbarend goed in het combineren van technische complexiteit met ongeunsteldheid. Eenvoud van geest betekent te weinig gedachten en gevoelens hebben om de wereld te vatten zoals die is. In het privéleven en op het gebied van persoonlijke moraal is het vaak mogelijk om op die simpele manier te overleven. Want welke moraal het leven vraagt is afhankelijk van wat iemands persoonlijke moraal ervan verlangt. Maar dit simpele utilitarisme kan niet beantwoorden aan de eisen die de politieke realiteit en de complexiteit van het politieke denken stellen. Daarom vindt Williams dat het utilitarisme zich diskwalificeert.¹²⁶

Williams wijst Mills opvatting van ethische rationaliteit volledig van de hand. Volgens Williams is het een vergissing om rationaliteit in de ethiek gelijk te stellen aan rationaliteit in de wetenschap. Mill zag het als zijn taak een beschrijving te geven van rationaliteit die van toepassing zou zijn op zowel wetenschap als ethiek. Williams antwoordt hier op dat wetenschap inderdaad beoogt om een universeel standpunt aan te nemen, uit te leggen hoe de wereld in elkaar zit, en dit gezien vanuit een niet specifiek standpunt. Maar waardebepalende vragen moeten behandeld worden vanuit een welbepaald standpunt. Wat goed is en slecht is voor ons, daar kunnen we niet een 'objectief' standpunt over innemen. Alan Ryan geeft toe dat utilitarisme van het genre dat Mill verdedigt bijzonder gevoelig is voor dit bezwaar, omdat

¹²⁵ J.J.C. Smart en Bernard Williams, *Utilitarianism, for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985) 82

¹²⁶ J.J.C. Smart en Bernard Williams, *Utilitarianism, for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985) 149-150

Mill twee ethische posities wil combineren.¹²⁷ Individueel belang en gemeenschapsbelang lopen vaak niet parallel en vanwege dit dilemma vindt Williams het utilitarisme onacceptabel.

4.2.5 James Wood Bailey

In zijn dissertatie *Utilitarianism, Institutions and Justice* neemt James Wood Bailey¹²⁸ de verdediging van het utilitarisme op zich. Hij weerlegt de gangbare beschuldigingen als zou het utilitarisme gruwelijke daden toestaan, de oneerlijke verdeling rechtvaardigen van rijkdom en andere vormen van sociaal welzijn, en te veeleisend zijn ten opzichte van de morele actoren. Bailey verdedigt het utilitarisme door een nieuwe toepassing van inzichten uit de speltheorie.

Als het utilitarisme in principe dicteert dat we elke keuze zo moeten maken dat ze globaal tot de beste gevolgen leidt, benadrukt de speltheorie dat geen enkele keuze gevolgen heeft die op zichzelf staan. Deze keuze staat altijd in verband met andere keuzes en andere morele actoren. Bailey ziet instituties als punten van evenwicht in complexe spelletjes. Hij behandelt de paradox van individuele verantwoordelijkheden, waarbij hij betoogt dat als individuen binnen instituties specifieke verantwoordelijkheden hebben, zij deze niet uitsluitend aan het utiliteitsprincipe ontleen. Niettemin is de grote waarde van het utiliteitsprincipe, dat het ons toestaat om moreel wenselijke instituties te herkennen. Met zijn uiteenzetting wil Bailey laten zien dat het utilitarisme nog steeds een bruikbare doctrine is om bestaande instituties te bekritisieren, en dat het veel meer overeenstemt met de doorsnee morele intuïties van het gezond verstand dan algemeen wordt erkend.

Bailey wil een concept bieden van instituties als de soorten evenwicht die ontstaan naar aanleiding van de rationele keuzes van individuen. Instituties moeten opgevat worden als een set regels die

¹²⁷ Alan Ryan, ed., 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004) 59-60

¹²⁸ James Wood Bailey is docent politicologie aan de Princeton University, New Jersey, USA.

ten eerste informatie verschaffen over hoe actoren in een bepaalde situatie moeten handelen, ten tweede hoe degenen die lid zijn van een relevante groep deze regels kunnen herkennen als de regels waaraan andere actoren beantwoorden in die situaties, en ten derde hoe deze regels de strategische keuzes van actoren zodanig structureren dat ze een evenwicht opleveren.

Bailey maakt echter een onderscheid tussen normen en regels. Een norm bestaat voor hem uit diverse wezenlijke morele of quasi morele standpunten zoals utilitarisme, egoïsme, minimalisme, enz. Normen kunnen de handelingen van actoren beschrijven of rechtvaardigen en zij kunnen de centrale tendensen vertegenwoordigen van de keuzes die de actoren maken. Echter, normen bestaan niet noodzakelijk als mentale representaties in degenen die ze uitvoeren. Dat wil zeggen, normen zijn principes die achter de keuzes staan die mensen maken, maar waar zelden of nooit een direct beroep op wordt gedaan bij het kiezen van een handeling. Met een regel bedoelt Bailey een tamelijk specifieke mentale representatie die gedeeld wordt door een groep actoren die de verplichtingen selecteert van een of meerdere groepen van actoren in bepaalde omstandigheden. Vaak zit aan een regel ook een dwangmatige component. Mocht een bepaalde groep in zijn verplichtingen falen dan heeft een andere groep de verplichting of toestemming een andere handeling te doen of te verhinderen.

Er is geen een-op-een relatie tussen normen en regels. Verschillende mensen kunnen regels delen zonder normen te delen. Bijvoorbeeld een utilitarist en een egoïst kunnen beiden, tenminste in principe, een regel onderschrijven die verbiedt geweld te gebruiken tegen een andere persoon, met uitzondering bij vergelding voor een specifiek kwaad. De utilitarist kan deze regel onderschrijven omdat een dergelijke regel de vrede bewaart op een manier die correct berekend kan worden om op de lange termijn het totale welzijn te maximaliseren. De egoïst kan de regel onderschrijven omdat in een wereld waarin ieder ander deze regel ook onderschrijft, iemands gebruik van geweld anderen kan aanzetten om op een manier te

handelen die de ergste consequenties voor degene kan hebben. Daarnaast kunnen regels afwijken ook als de normen dezelfde zijn. Twee verschillende utilitaristen kunnen van mening verschillen over wat gedaan moet worden in een bepaalde situatie wanneer zij uit een verschillende strategische omgeving komen en andere ervaringen hebben.¹²⁹

Bailey vat de doctrine van het utilitarisme als volgt samen: de last van een nadeel kan enkel gerechtvaardigd worden door het vermijden van een groter nadeel, en alle nadelen zijn van gelijk belang. Het is niet van belang of het nadeel meteen waarneembaar is. Bovendien is het van geen belang aan wie het nadeel toevalt. Man of vrouw, rijk of arm, landgenoot of vreemdeling, levend of ongeboren, de lasten van het leven wegen voor ieder hetzelfde. Utilitaristen zeggen dat we het beste moeten doen dat we kunnen, met absolute onpartijdigheid. Als zodanig is het utilitarisme een krachtige motor zowel voor de rechtvaardiging als de bekritisering van de manier waarop we leven. Dat is ook de aantrekkingskracht ervan.¹³⁰

Bailey zegt ook dat sinds Jeremy Bentham de utiliteitsbeginselen lanceerde, ze onderwerp geweest zijn van een heleboel opvattingen, maar nog meer van misvattingen. Het is algemeen bekend dat voor Bentham plezier het persoonlijke goede is dat gemaximaliseerd moet worden. Deze algemene opvatting stelt de zaken ongetwijfeld iets te eenvoudig voor. Bentham begon zijn verhandeling over wet en moraal met het zinnetje: 'Nature has placed mankind under the governance of *two* sovereign masters, *pain* and *pleasure*'. Voor Bentham schijnt het persoonlijk goede – utility – dus niet een kwestie te zijn van het optellen van psychologische eenheden van plezier, maar eerder een werking van plezier en pijn.¹³¹

¹²⁹ James Wood Bailey, *Utilitarianism, Institutions and Justice* (New York en Oxford 1997) 68-69

¹³⁰ James Wood Bailey, *Utilitarianism, Institutions and Justice* (New York en Oxford 1997) vii

¹³¹ James Wood Bailey, *Utilitarianism, Institutions and Justice* (New York en Oxford 1997) 5-6

Het utilitarisme van Mill is gecompliceerder, aldus Bailey. Omdat hij een link in stand houdt tussen plezier en nut, ziet Mill het persoonlijk goede als meer complex dan het schijnbaar simpele psychologische fenomeen dat Bentham voor ogen stond. Voor Mill is plezier meervoudig en meer problematisch in de vergelijking van het een met het ander. Het plezier van een persoon als Socrates is een ander en superieur fenomeen dan het plezier van een dwaas.¹³²

Het meest plausibele concept voor een morele theorie van het persoonlijk goede, zou er een zijn dat meervoudige dimensies van mogelijke menselijke bevrediging erkent. Bentham dacht dat er ofwel een enkelvoudige dimensie van totale hedonistische bevrediging is ofwel twee dimensies van plezier en pijn. Mill dacht dat er verschillende psychologische dimensies zijn en dat deze dimensies kunnen variëren van persoon tot persoon. Bailey wil verder gaan dan Mills these en stelt dat het goede veel dimensies heeft voor een persoon en daarom niet allemaal psychologische dimensies. Hij bedoelt daarmee dat wat iemands leven goed maakt de ervaring kan zijn van een brede variëteit van fenomenen die niet allemaal samengevoegd kunnen worden onder de noemer van plezier en pijn. Er is het plezier van het luisteren naar muziek, of seks hebben of je eerste boek schrijven. Al deze dingen behoren tot het persoonlijk goede, maar ze zijn niet onderling vervangbaar. De notie dat het persoonlijk goede geïndividualiseerd kan worden, houdt in dat voor verschillende personen verschillende dimensies een verschillende waarde hebben. Een bepaald stuk muziek kan voor iemand veel waarde hebben en voor iemand anders helemaal niets betekenen. Dit maakt het moeilijk om te beoordelen of het persoonlijk goede evenredig en rechtvaardig verdeeld is. Het utilitarisme wordt verondersteld een onafhankelijke rechtvaardigheidstheorie te leveren. Dus moet de term *het persoonlijk*

¹³² Dit verwijst naar een bekende uitspraak van Mill: 'It is better to be a human being dissatisfied than a pig satisfied; better to be Socrates dissatisfied than a fool satisfied. And if the fool, or the pig, is of a different opinion, it is because they only know their own side of the question. The other party to the comparison knows both sides'. (Utilitarianism p. 281)

goede die situaties specificeren, waarvan gezegd kan worden dat ze iemands leven beter of slechter maken, onafhankelijk van morele voorschriften of geestesingesteldheid.¹³³

Bailey is van mening dat zelfs in een wereld vol van regels en instituties er nog steeds normatief werk te doen is voor het utilitarisme. Het werk van het utilitarisme moet eerder op het lokale vlak liggen dan het willen maximaliseren op wereldniveau. Het moet zo goed mogelijk gebruik maken van nieuwe informatie en mogelijkheden in de marge, eerder dan een complete revolutie van de sociale relaties te beogen. In een imperfecte wereld betekent dit lokale maximalisering, constitutionele verandering en begeleiding van uitzonderlijke gevallen. Daarnaast is er specifiek normatief werk aan de winkel voor de utilitaristen in corrupte oligarchieën.¹³⁴

¹³³ James Wood Bailey, *Utilitarianism, Institutions and Justice* (New York en Oxford 1997) 6-7

¹³⁴ James Wood Bailey, *Utilitarianism, Institutions and Justice* (New York en Oxford 1997) 153-154

5. Conclusie

Zoals verschillende filosofen hebben aangestipt is de kritiek van Mill op Bentham bepalend geweest voor de interpretatie van Benthams theorie, de misvattingen erover en de veronachtzaming van zijn werk. Het is opmerkelijk dat wanneer over het utilitarisme wordt gesproken, haast altijd eerst John Stuart Mill wordt genoemd. Dit wekt de indruk dat je Bentham best kan overslaan. Deze indruk wordt nog versterkt door de steeds herhaalde opmerking dat Bentham wel een zeer simpele filosoof was. Simpel is de theorie enkel omdat ze maar één criterium heeft: het maximaliseren van menselijk geluk.

Het komische van Mill is dat hij Bentham verdedigt met te zeggen dat zijn theorie zo vaak verkeerd wordt begrepen. Mill gaat dan zijn best doen om het beter uit te leggen, maar gecompliceerder. Met al zijn tegenstrijdige beweringen over Bentham en zijn theorie, heeft Mill voedsel gegeven aan legenden en nog meer misverstanden. Een enorm aantal filosofen heeft aandacht besteed aan het utilitarisme en doet dat nog steeds. In al die teksten vind je steeds weer paradoxen die voortkomen uit wat Mill heeft beweerd. Het blijkt dan dat de meeste kritiek op het utilitarisme op de ideeën van Mill gericht is en niet op het werk van Bentham.

Frans Jacobs maakte de kanttekening dat, hoewel de twee werken van Mill (*Utilitarianism* en *On Liberty*) belangrijk zijn, ze ook omstreden zijn. Hij zegt heel voorzichtig dat het niet duidelijk is of Mills versie van het utilitarisme recht doet aan de centrale gedachten van het utilitarisme, zoals het door Jeremy Bentham en James Mill is ontwikkeld. Jacobs vindt het evenmin duidelijk of Mills liberalisme met het utilitarisme verenigbaar is.¹³⁵

Een ander paradoxaal gegeven bij Mill is het feit dat hij in zijn verschillende werken kennelijk steeds weer andere theorieën ten beste geeft. Zo exposeert het Karl-Marx-huis in Trier een aantal citaten van inspiratiebronnen en medestanders van Marx, waaronder John Stuart

¹³⁵ F.C.L.M. Jacobs, 'John Stuart Mill', in: *Ethiek* (Heerlen 1992) 88

Mill. Aangehaald word het boek *Principles of political Economy* (1848) van Mill: 'In dit werk systematiseerde Mill de bestaande economische theorieën en ontwikkelde ze verder. Mill bepleitte regulerende staatsingrepen voor de oplossing van sociale problemen'.¹³⁶ Marx leefde vanaf 1850 in Londen en had Mill gelezen. Mill is voor vele interpretaties vatbaar. Liberalen claimen Mill dan weer als de grondlegger van het liberalisme.

Met het lezen en naast elkaar leggen van de teksten van Bentham en de teksten van Mill, is het duidelijk dat Mills versie van het utilitarisme niet strookt met de ideeën van Bentham. Eveneens is het duidelijk dat de strenge opvoeding Mill heeft gefrustreerd en dat hij daarom zo fel heeft gereageerd. Maar dat niet alleen, Mill is een kind van zijn tijd: een romanticus en idealist. Bentham was ook een kind van zijn tijd: een realist en rationalist. Al ben ik van mening dat realisme en rationalisme hier absoluut niet gelijkgesteld mogen worden aan gevoelloosheid. Bentham was wel degelijk sociaal bewogen.

De kritiek op Bentham dat hij voorbij zou gaan aan het individu en slechts het belang van de gemeenschap laat prevaleren, wordt in de eerste zes stellingen van zijn *Principles* weerlegd. Hij stelt het belang van het individu wel degelijk op de eerste plaats. Je vindt hier ook geen spoor van de kille berekening die hem aangewreven wordt. In het hele boek is niets dergelijks te bespeuren. De theorie van Bentham om geluk over zoveel mogelijk mensen te verdelen is sociaal en democratisch en dat wordt inmiddels ook erkend.

Tegenover de sociale versie van het utilitarisme van Bentham staan de versies van Mill en Sidgwick. Het onderscheid dat Mill aanbrengt in verschillende soorten plezier voor verschillende personen naargelang hun educatie en daar een hogere en lagere kwaliteit aan verbindt, heeft de idee van het utilitarisme meer complex gemaakt. Sidgwick

¹³⁶ John Stuart Mill (1806-1873): In seinem Werk "Principles of political Economy" 1848 systematisierte er bisherige Wirtschaftstheorieen und entwickelte sie weiter. Mill befürwortete regulierende staatliche Eingriffe zur Lösung sozialer Probleme.' Marx werd geboren in Trier in 1818 en overleed in Londen in 1883. Het Karl-Marx-Haus is zijn geboortehuis, nu museum.

heeft de beoordeling van het juiste plezier aan de elite voorbehouden. Dit leverde hem de kritiek op dat hij er een koloniale mentaliteit op na hield.

Het feit dat Mill een onderscheid wilde maken tussen hogere en lagere genoegens getuigt van morele bemoeizucht. Bij Bentham maakt iedereen zelf uit waar hij plezier in heeft. In wezen is Bentham dus veel liberaler dan Mill. Een ander liberaal aspect van Benthams denken is dat hij wenste dat de wet zich niet in detail bezig zou houden met wat er in onze geest omgaat. Zo lang we geen bedreiging voor anderen vormen, moeten we met rust gelaten worden. De theorie van Bentham respecteert de autonomie van individuen om hun eigen leven vorm te geven op hun eigen manier. Ze schrijft niet voor op welke manier we geluk moeten opvatten.

Mill heeft zich vreselijk geërgerd aan de uitspraak van Bentham over poëzie. In latere literatuur wordt deze uitspraak steeds opnieuw geciteerd ter illustratie van Benthams fantasieloze kilheid en gevoelloosheid. Ik heb een heel andere interpretatie van die uitspraak van Bentham. Dat Bentham poëzie vergelijkt met een spel, maakt er ten eerste een vergelijkbare grootheid van met andere spelen, zoals tolleren. Ten tweede maakt het dan niet uit in wat voor spel mensen plezier hebben. Ten derde geeft het naar mijn mening aan dat Bentham de poëzie als taalspel wel kon waarderen. Maar Mill kon de vergelijking niet waarderen.

Uit het voorgaande is gebleken dat Mill zich niet onpartijdig en niet objectief ten opzichte van Bentham heeft kunnen opstellen. In zijn essay over Bentham, dat hij opmerkelijk genoeg pas publiceert in 1838, zes jaar na Benthams dood, levert Mill forse kritiek op het werk en op de persoon van zijn leermeester. Bentham wordt daarin afgeschilderd als een dogmatische, naïeve, wat kinderlijke figuur, die weinig fantasie had en een beperkte mensenkennis. Het benthamisme was volgens Mill onvruchtbaar en emotioneel onaantrekkelijk. Het was een koude, analytische, kritische doctrine.

Harrison zei al dat de tegenstrijdige beelden over Bentham gedeeltelijk voortkwamen uit de hoeveelheid en gevarieerdheid van Benthams weinig bekende geschriften, en gedeeltelijk door de voortdurende herhaling van het beeld dat John Stuart Mill van hem had geschetst. De oplossing hiervoor is inderdaad om Bentham uit de eerste hand te lezen om een meer objectief beeld te krijgen over zijn werk en zijn persoon. In tegenstelling tot wat Mill beweert schrijft Bentham heel duidelijk, nauwkeurig, scherp, fijnzinnig en wel degelijk met humor. Bovendien is Benthams denken allesbehalve dogmatisch. Hij heeft juist gestreden tegen bijvoorbeeld de dogmatiek van tradities en religie.

De kritiek als zou Bentham de ideoloog van Big Brother zijn, vind ik onterecht. Het Pantopticum is bij zijn leven nooit gebouwd, dus kon Bentham de consequentie dat gevangenen vervolgens in het gekkenhuis belandden niet overzien. Bovendien was het Panopticum bedoeld als een poging om het gedrag van veroordeelde criminelen te corrigeren. Dus zeker niet om burgers bij hun privéhandelingen te controleren.

Bij Bentham stellen zich weinig interpretatieproblemen, zijn ideeën zijn niet intrinsiek gecompliceerd en zijn dubbelzinnige uitdrukkingen zijn niet ondoorgrondelijk. Het bezwaar van de legendarische onleesbaarheid van Bentham wordt door de nieuwe kritische edities van zijn werk steeds minder relevant. Net als Harrison zegt Ten Have dat blijkt dat, wanneer men Bentham inderdaad leest, zijn denken rijker en minder ongenueanceerd is dan werd beweerd. Hoe meer kennis men neemt van zijn werk, hoe meer men het gangbare beeld over zijn opvattingen moet herzien. Het belachelijk maken van Bentham als de filosoof in de kast, het minimaliseren van zijn theorie als simplistisch en het verwijt dat hij een Machiavelli zou zijn voor de vorsten uit zijn tijd, lijken me hiermee afdoende ontzenuwd.

Een opmerkelijke paradox vind ik het gegeven dat het utilitarisme met zijn consequentialisme juist in Angelsaksische landen zo'n succes heeft geboekt, terwijl men daar toch eerder het principe 'begint eer gij

bezint' huldigt, dan andersom. Geert Hofstede typeert in zijn boek *Culture's Consequences* deze Angelsaksische ingesteldheid als individualistisch, masculien en op korte termijn gericht.¹³⁷ 'Eerst doen en dan denken'. Als een treffende illustratie van deze denkwijze wordt het besluit genoemd van de Amerikaanse president George W. Bush om in 2003 de oorlog in Irak te beginnen. Tenminste, zo lijkt het naar buiten toe. Maar als we de consequenties van deze handeling nu bekijken, blijkt dat ze ongelofelijk veel voordeel heeft opgeleverd voor een handjevol mensen met belangen in de oliehandel: de prijs is nog nooit zo hoog geweest. Het resultaat voor de rest van de wereld is oorlogsellende en economische ontwrichting. Het is dus een handeling op basis van elitaire en antidemocratische principes, en duidelijk tegengesteld aan de utilitaire principes van Bentham: veel pijn voor veel mensen, veel geluk voor weinig mensen.

Met dit voorbeeld hoop ik te kunnen illustreren hoe ontzettend eenvoudig en helder je aan de hand van Benthams principes handelingen op hun waarde kunt beoordelen. De afweging wat voor wie hoeveel geluk oplevert kan tot verrassende inzichten leiden in hedendaagse politieke gebeurtenissen. De utilitaire theorie biedt duidelijk een algemene maatstaf die het mogelijk maakt om bij het nemen van publieke beslissingen de meest gunstige beslissing te nemen. Waarom is de praktijk dan zo vaak anders? Eigenbelang en geldbejag prevaleren, maar blijkbaar niet volgens utilitaire principes. Integendeel, slechte bedoelingen worden op deze manier ontmaskerd.

Heb ik met deze uiteenzetting de vragen uit de inleiding beantwoord? Wat het utilitarisme inhoudt, wat de kritiek is en waarom men er kwaad om wordt is nu duidelijk. Mag men de definitie: "zoveel mogelijk geluk van zoveel mogelijk mensen" als een optelsommetje benaderen? Ik meen dat uit wat Bentham heeft geschreven de principes van het utilitarisme niet als een simpele optelsom kunnen

¹³⁷ Geert Hofstede en Gert Jan Hofstede, *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen* (Amsterdam en Antwerpen 2005) Eerder in het Engels gepubliceerd als *Culture's Consequences*.

opgevat worden. Het is een misvatting van Bentham's ideeën. Deze filosofie is een poging het leven van de mensen leefbaarder te maken, zowel individueel als in maatschappelijk verband. Het gaat er niet enkel om de materiële kant van het leven te verbeteren, maar ook om het sociaal welzijn te bevorderen.

De conclusie mag naar mijn mening zijn dat met aandacht vragen voor de consequenties van iemands handelen het utilitarisme het verantwoordelijkheidsgevoel stimuleert en de emancipatie van het denken bevordert. Er blijft een dialoog mogelijk over hoe en wanneer een handeling goed is. In een steeds veranderende wereld kan men niet vasthouden aan onwrikbare regels. De rationaliteit en flexibiliteit van het utilitarisme bevorderen een leefbare samenleving. Daarom vind ik het een goede zaak dat de belangstelling voor het werk van Bentham de laatste jaren is toegenomen. Zo komt hij uit de kast. Vaak blijken eenvoudige ideeën het meest geniaal en overleven ze daarom al de golven van kritiek.

Literatuurverwijzing

- Asperen, G.M. van, 'Can utilitarianism be salvaged as a theory for social choice?' in: *ANTW Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 83.2 (Tilburg 1991)
- Bailey, James Wood, *Utilitarianism, institutions and justice* (New York en Oxford 1997)
- Bentham, Jeremy, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948)
- Bentham Project : <http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project/index.htm>
- Fearn, Nicholas, 'De rekenmethode van Bentham' in: *Filosofie Magazine* 10, 8 (Amsterdam 2001)
- Fearn, Nicholas, *Zeno en de schildpad; denken als de grote filosofen* (Amsterdam 2002)
- Harrison, Wilfrid, (ed.), 'Introduction' in: Jeremy Bentham, *A Fragment on Government and An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (Oxford 1948)
- Have, Henk ten, *Jeremy Bentham. Een quantumtheorie van de ethiek* (Kampen 1986)
- 'Henry Sidgwick' in: <http://plato.stanford.edu/entries/sidgwick/>
- Hofstede, Geert en Gert Jan Hofstede, *Allemaal andersdenkenden. Omgaan met cultuurverschillen* (Amsterdam en Antwerpen 2005)
- Jacobs, F.C.L.M., 'John Stuart Mill' in: *Ethiek* (cursus OU, Heerlen 1992)
- 'James Mill' in: <http://plato.stanford.edu/entries/james-mill/>
- Ker, Heike Le, 'Schon Herzstillstand reicht Ärzte für Organentnahme' in: *Der Spiegel* 160608 <http://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/0,1518,559972,00.html>
- Maris, Cees, 'Utilitaristische afwegingen & no-nonsensepolitiek' in: *Filosofie Magazine* 10, 8 (Amsterdam 2001)
- Mill, John Stuart and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and other essays* (Londen 2004)
- Peeters, Carel, 'Smal geluk' in: *Vrij Nederland* 19.04.2008
<http://www.vn.nl/KunstCultuur/DeRepubliekDerLetteren/ColumnCarelPeeters/ArtikelColumnCarelPeeters/SmalGeluk.htm>
- Rothbard, Murray N., 'Jeremy Bentham: The Utilitarian as Big Brother' in: *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought, Volume II* (Cheltenham UK en Northampton MA, USA 1995)
- Ryan, Alan, (ed.), 'Introduction' in: John Stuart Mill and Jeremy Bentham, *Utilitarianism and Other Essays* (Londen 2004)
- Schmid, J.J. von, *Grote denkers over de moraal* (Haarlem 1953)
- Smart, J.J.C. en Bernard Williams, *Utilitarianism for and against* (Cambridge, New York en Melbourne 1973; herdruk 1985)
- Venmans, Peter, *Over de zin van het nut* (Amsterdam 2008)
http://www.uitgeverijatlas.nl/result_titel_pers.asp?id=1805

Verplancke, Marnix, 'Over de zin van het nut' in: *Liberales*, nieuwsbrief 207, 23.05.08
<http://www.liberales.be/cgi-bin/show.pl?boek&nut&print>

Willems, Harry, ed., 'Utilitarisme' in: *Woordenboek filosofie* (Assen en Maastricht 1992)